

FRA EN DIGTERS VÆRKSTED
H. C. ANDERSENS OPTEGNELSESBOGER

AF

H. TOPSØE-JENSEN

FØRSTE ASFNIT

Ved Gavebrev af 18.6.1905 skænkede Etatsraad Jonas Collin sin store og berømte Haandskriftsamling til Det kongelige Bibliotek med den Bestemmelse, at den efter 20 Aars Forløb skulde underkastes en kritisk Revision; hvad der til den Tid skønnedes at være uden Interesse, skulde kasseres, hvorefter Samlingen var tilgængelig paa samme Vis og under lignende Betingelser som Bibliotekets øvrige Haandskrifter. I Overensstemmelse hermed blev Samlingen i Aarene 1925–30 gennemgaaet og nyordnet, og da det var overstaaet, skrev Overbibliotekar Carl S. Petersen i Bogvennen 1930 en fortrinlig Afhandling om Samlingens Historie og dens Indhold. Saavidt jeg husker, var det ogsaa Carl S. Petersen selv, der med vanlig Energi og Bønsens havde planlagt Nyordningen og personligt fulgt den et godt Stykke paa Vej, men en væsentlig Del af Ansvaret for Omordningen af H. C. Andersen-Manuskripterne – og det var nogle af de besværligste – havde den senere Professor Poul Tuxen, et af Bibliotekets lyseste Hoveder og altid rask i Vendingen. Resultatet blev en simplificeret og mere overskuelig Systematik; efter Personalialia, Dag-

Forkortelser: *B&B:* Breve fra H. C. Andersen, udg. af C. St. A. Bille & N. Bøgh, I–II, 1878. – *BEC:* H. C. A.s Brevveksling med Edvard og Henriette Collin, I–VI, 1933–37. – *BJC:* H. C. A.s Brevveksling med Jonas Collin d. Æ. o. fl., I–III, 1945–48. – *Coll.:* Collinske Haandskriftsamling, Kgl. Bibl. – *HCA paa Holst:* H. Topsøe-Jensen: H. C. A. paa Holsteinborg = Anderseniana, V–VI, 1937–38. – *HW:* H. C. A. og Henriette Wulff. En Brevveksling, I–III, 1959–60. – *Jonas:* H. C. A.s Briefwechsel mit dem Großherzog Carl Alexander, hrsg. von E. Jonas, Lpz. 1887. – *MLE:* H. C. A.: Mit Livs Eventyr, I–II, 1951. – *RD:* – H. C. A.s Romerske Dagbøger, 1947. – *SS:* H. C. A.s Samlede Skrifter, 2. Udg. I–XV, 1876–80. –

For Understøttelse til Studier over H. C. Andersens Optegnelsesbøger bringer Forfatteren Direktionen for Carlsbergfondet sin ærbødige Tak.

bøger, Almanakker og selvbiografiske Arbejder fulgte nu Digtværkerne ordnede efter Genrer, kronologisk indenfor hver Gruppe. Men som det var at vente blev der en Rest tilbage, der ikke lod sig rubricere, Collinske Samling 41, 4to, ialt 467 beskrevne løse Blade, enkelte lagt i et brunt Omslag med Andersens Haand: „Tanker og Optegnelser til Afbenyttelse ved Stemning“ – altsaa et stort Pulterkammer og som alle Pulterkamre særligt tiltrækkende for den der vil gaa paa Skattejagt. I Løbet af de sidste Aar er disse Papirer blevet omhyggeligt gennemgaaet og sorteret. Hovedmassen – nu Afsnit VI – bestaar af løse Optegnelser, Udkast og Brudstykker i kronologisk Orden lige fra en af Skoletidens latinske Stile til et Udkast fra 1875 til Fortsættelsen af Mit Livs Eventyr. Denne Række paa 74 Numre er garneret med utrykte Digte (VII) og udaterede Prosaudkast (VIII), af bibliografiske Optegnelser (I), Samlinger af Citater og Mottoer (III) og saa endelig den maaske interessanteste Gruppe, Nr. II, Studiebøgerne, af hvilke de fem vigtigste skal behandles i denne Oversigt, med tre i nærværende Aargang og to i den følgende.

„Dutten-Bogen“. Allerede under Omordningens første Fase kom den første af Studiebøgerne til Offentlighedens Kundskab, og den gjorde sin Entré i Bogverdenen paa en alt andet end stilfærdig Maade. Det drejer sig om Coll. 41, 4to, II, 1, der endnu paa dette Tidspunkt bar Signaturen Coll. 2116, stammende fra Jonas Collins Katalogisering af Samlingen. I Nyordningen deltog ogsaa Læsesalsinspektøren, Bibliotekar Julius Clausen, og han benyttede ledige Stunder til at afskrive det ganske lille Hefte og befordre det i Trykken med Titlen: H. C. Andersens Optegnelsesbog. Clausen var en fin Repræsentant for gammel københavnsk Kultur; han var velbevandret i Guldalderens Tid, havde betydelig Sporsans, naar det gjaldt interessante Manuskriptfund og har, trods mangelfuld Editions- teknik, med Serien Memoirer og Breve indlagt sig ikke ringe Fortjeneste. Men Nøjagtighed var ikke hans Force, og Læsesalsinspektørens Vagtpost er vel heller ikke det allerbedste Arbejdssted for den, der gerne skulde gaa tilbunds i lidt mere intrikate Problemer. Forlaget bebudede, at den lille Bog vilde vække Opsigt. Det kom i forbløffende Grad til at slaa til.

Faa Dage efter at H. C. Andersens Optegnelsesbog var udkommet, stod der i Nationaltidendes Aftenudgave Torsdag 15.4.1926 en stort opsat Anmeldelse af Professor Hans Brix: Strøtanker, signeret: Professor Detten. Den gennemgaar Bogen Side for Side og opregner ikke mindre end 16 Læsefejl, de fleste slemme. Morsomst er den højst fornøjelige Slutning paa Optegnelse 35 (S. 23): „Fortæl igjen om hiin franske Konge, der i en Hungersnød var Folkets Velgjører og hvem Folket reiste et

Monument af Stene med Indskrift: Hurtigere end dine Møller hjalp Du“. Der skal staa: „reiste et Monument af Sneen med Indskrift: Hurtigere end den smelter, hjalp Du“ (Episoden kan genfindes i Eventyret Flyttedagen, SS XV, 103). Og dernæst dette gigantiske Par, der udtrykker en evig Universitetssandhed: „„Das Maculatur von heute rühmt das Maculatur von gestern, und Professor Detten's Kredit gründet sich auf Professor Dutten's Lob!“ siger Lichtenberg“ (Nr. 26, S. 17). Der skal staa: „Pfefferdutton [Kræmmerhus] Kredit gründet sich auf Pfefferdutton Lob“. Clausen svarede mat næste Dag i Bladet, og Brix affyrede saa 17.4., ligeledes i Nationaltidende, en ny forskrækkelig Salve: Lidt mere om Professor Dutten. Denne Gang beskæftiger han sig med Clausens Udgivelse i Tilskueren Juli og August 1925 af Digterens Dagbog fra Skoletiden i Slagelse, der bød paa endnu grinagtigere Læsefejl: „Fruen (Ingemann) kiørte sit daarlige Been paa en Vogn“ (der staa: kørte for sit daarlige Been); den gl. Kammerjunker faldt isøvn, „thi han havde været slatten i Forveien“ ∴ *vaaget Natten* i Forvejen. Det saa ikke godt ud for Clausen, og Publikationen fik Mand og Mand imellem Kæle-navnet „Dutton-Bogen“.

De følgende Dage tog Affæren endnu større Dimensioner, idet Politiken med en Voldsomhed, der var en bedre Sag værdig, kastede sig over den ulykkelige Bibliotekar, der blev gennemhaanet i Ledere, i Petitartikler, i satiriske Tegninger, mens Brix pristest som Videnskabens sande Lys. Samtidig var en kraftig Modaktion under Udvikling. I et langt og lærd Indlæg: Stenkasteren i Glashuset, i Berlingske Tidende 20.4., angreb Carl Roos, dengang Underbibliotekar ved Det kgl. Bibliotek, Brix' dumdristige Tekstrettelser til Holbergs Komedier og blev 23.4. sekunderet af Th. A. Müller i et Indlæg i Politiken, der skarpt vendte sig mod den „Letsindighed og det Jaskeri, hvormed Brix i Aarevis har behandlet Tekster og historiske Personligheder, som man holder af“. Men det afgørende Slag blev ført i to stilfærdige Artikler 24. og 27.4. af Grafikeren og Kunsthistorikeren Albert Repholtz, ligeledes i Politiken. Her oplystes det, at kun ved en tilfældig Indgriben fra hans og Dr. med. Poul Hertz' Side var det lykkedes at forhindre, at Brix' Tydninger af Henrik Hertz' Dagbøger fra Hørsholmsommeren 1832 (Posthuset i Hirschholm, 1923) ukorrigerede var gaaet i Trykken med artige Læsefejl som *Glungisere* for *Glemmig'eier* eller *Fru Heiberg med sylte* for *Fru Heiberg einsylbig* [faamælt], som jo i Pudsighed ikke gav de clausenske meget efter, selv om Hertz' Dagbøger var betydeligt sværere at dechifrere end Andersens Optegnel-seshefte. Allerede i Dagene mellem de to Artikler lod Politiken Brix falde; 26.4. tegnede Carl Jensen som Illustration til „Professor Dettens epoke-

gørende Skriftlæsninger“: „I Videnskabernes Selskab holder Prof. Detten under stor Opmærksomhed et Foredrag om Glungisernes Forekomst i Guldalderdigtningen“; endnu 1.6. har Kai Friis Møller en ond Artikel om „*Glungisisk*“ i Bladet.

Som Optakt til sin første Artikel paastod Brix, at man slet ikke kunde tale om en Optegnelsesbog, men at det drejede sig om en Række Sentens-Uddrag af Andersens udførlige Dagbøger fra 1853; disse Dagbøger skulde Edvard Collin have tilintetgjort, ligesom det maatte være ham, der havde Ansvaret for, at et væsentligt Parti af det af Clausen udgivne Hefte manglede. Det var unægtelig haarde Ord og en fæl Beskyldning mod en ivrig Samler og Digterens nærmeste Ven. Hertil kan bemærkes følgende: 1) har Edvard Collin mig bekendt aldrig tilintetgjort selv den mindste Lap af Andersens Papirer. Han har selv fortalt om, hvor tilfældig og usystematisk Afleveringen af Anderseniana foregik til den Collinske Manuskript-samling: „Min afdøde Ven H. C. Andersen havde for Skik, ved sine daglige Besøg i mit Huus at levere mig et eller andet lille Stykke eller en Optegnelse, hans tidligere Liv vedkommende, som han havde „fundet ved at rode i sine Papirer“; han kjendte mig som Samler, og som Ven, og vidste, at selv disse Brudstykker – om mange kan jeg sige: Papiirstumper – kunde have Interesse for mig“ (E. Collin: H. C. Andersen og det Collinske Huus, 1882, S. I). Karakteristikken passer brillant paa Coll. 41, 4to, der netop for en væsentlig Del bestaar af „Papiirstumper“. Andersen selv forærede derimod glat væk Autografer til andre; prægtige Eventyrmanuskripter netop fra 1850erne havnede i den Abrahams'ske Manuskriptsamling; første Halvdel af Originalmanuskriptet til Den lille Idas Blomster endte via Andersens tilfældige Værtinder i Tordenskjoldsgade, Frøknerne Marie og Emerentze Rossing, hos en ung finlandssvensk Videnskabsmand, der i to Omgange boede i samme Pensionat, medens sidste Halvdel laa i den Collinske Samling (herom Fund og Forskning, II, 1955, 75–79). End ikke Dagbøgerne holdtes sammen; indtil 1863 tilfaldt de Edvard Collin, fra 1863–75 Familien Melchior, men der findes stadig to Hefter i Privateje, det ene fra 6.11.–14.12.1861, det andet omfattende Tiden 3.8.–6.12.1865, som den ubetænksomme Digter i sine allersidste Leveaar forærede en ung Ven; Ejerne har dog vist Forskningen den Forstaaelse at lade Det kgl. Bibliotek tage en Fotostatkopi af disse uhyre vigtige Aktstykker til Andersens Levned. Slutningen af Skoledagbogen fra Slagelse er for nogle Aar siden købt i Schweiz af H. C. Andersens Hus i Odense. Collin kan pure frikendes for Brix' Beskyldninger. 2) kan der anføres gode Grunde for den Antagelse, at der overhovedet ikke har eksisteret nogen Dagbog fra 1853. 3) har dette Spørgsmaal kun

ringe Interesse for os, da Optegnelsesheftet stammer fra Vinteren 1851–52, ikke fra 1853. 4) eksisterer der Dagbøger baade fra 1851 og fra 1852. 5) indeholder de, som det var at vente, intet af Interesse for vort Emne; Dagbøgerne fra disse Aar er aldeles ikke udførlige, men ret kortfattede; de giver sig ikke af med at opsamle Citater, og de Aforismer, „Sentenser“ og Aandrheder, der kan uddrages af dem, er ikke mange. Selvfølgelig kan man mellem det meget andet Stof ogsaa finde Dagbogsoptegnelser nogenlunde ordret benyttet, men det er kun i faa Tilfælde (saaledes Optegnelse 46 S. 29 i H. C. Andersens Optegnelsesbog, smlgn. Dagbogen 26.5.1847, trykt Brix: H. C. Andersen og hans Eventyr, 1907, S. 2).

Der kan overhovedet ikke være Tvivl om, at Clausen har Ret, Brix Uret. Det drejer sig ikke om Sentenser, udskrevene af Dagbogen, men om en virkelig Samling selvstændige Optegnelser. Saadanne har Andersen, som Coll. 41 viser, foretaget langt tilbage i Tiden, navnlig har de mange Aars Forarbejder til Ahasverus afstedkommet adskillige; enkelte af dem er derefter overført i de senere Hefter. Selve Situationen har Digteren med lun Selvironi afmalet i den lille Komædie „Han er ikke født“ fra 1864. Digteren Kluhd, en hensynsløs Karikatur af Autor selv, er smækfornærmet tyet ned i Haven, da Selskabet flygter fra Oplæsningen af hans nyeste Opus „Død og Pine, apokalyptisk Komædie i ni Acter“, og holder nu følgende Enetale: „Hu! endnu saa megen Varme i mit Blod! – Hu! saaledes bliver man forstaaet og seet op til i sin Tid og af sine Omgivelser. De skulle raadne Alle i Jorden, naar jeg er den modne Frugt paa Folkets Tunge! – Det var en Tanke! den vil jeg skrive op. „De skulle raadne –!“ (*Skriver*) (SS XI 291).

Han var altid i sin Kunst den gode Økonom, der ikke lod noget gaa tilspilde, og vi skal i det følgende se, hvorledes han Aar igennem, saalænge han overhovedet skrev, søgte tilbage til sine Depoter for Indfald og Ideer.

Optegnelsesbog II, 1. „H. C. Andersens Optegnelsesbog“ er ganske vist ikke det tidligst *paabegyndte* i Rækken af de Skrivehefter, vi her skal se paa, men i Kraft af *Hovedstammen* af Optegnelser tilkommer der den alligevel Førstepladsen i Rækken. Brix satte den, som vi har set, til 1853, Clausen til „de nærmeste Aar før og efter 1850“. Den lader sig imidlertid for Størstepartens Vedkommende med stor Lethed datere til Efteraaret 1851 og Vinteren 1852.

Det er et ganske lille Hefte, der maaler 17 × 10,7 cm. Heftet er ikke komplet. Det begynder med et Læg paa 10 Blade, der dækker Optegnelse Nr. 1–36 hos Clausen. Derefter følger en større Lakune, saaledes at vi med næste bevarede Blad er midt i Optegnelse 86. Resten bestaar af et

Læg paa tre Blade (Optegnelse 86-113) og et paa 12 Blade; paa de to første finder vi de sidste Optegnelser (Nr. 114-17) samt et meget sent tilføjet, næsten ulæseligt Udkast til et Digt fra Andersens gamle Dage, der begynder: „Gaden var sølet, / Vejret var raat, / Ækelt og graat, / jeg blev forkjølet“ o.s.v.

Derefter har vi ni blanke Blade; paa Bogens sidste Side staar der vendt paa Hovedet et Maanedtsregnskab, der ialt beløber sig til 56 Rdlr., heraf 20 til Logi, 6 til Frokost og The, 5 til Middag, hele 6 til Vask, 3 til Theater, 3 Rdlr. og 3 M. til Karlen, 2 til Papir og Breve, 1 Rdlr. og 3 M. til Tiggere og 10 til andre Udgifter. Markene har han altsaa ikke brudt sig om at tælle sammen.

Der er Kludder i Nummereringen af Optegnelserne, et Spring fra 90 til 100, Nr. 108 forekommer to Gange, Nr. 117 er blank. Clausen har meget fornuftigt givet de bevarede fortløbende Nummer fra 1-57; i hans *Noter* forekommer pludseligt Nr. 105 – det er altsaa Manuskriptets Nummer, medens Clausens *Tekst* har Nr. 46.

Nu Dateringen, som ikke er uden Interesse. Straks Optegnelse Nr. 1, der omtaler Longobarder, Væringer og Normanner, peger hen paa Eventyret Svanereden, der tryktes i Berlingske Tidende 28.1.1852. Med Nr. 2 har vi en fast Tidsgrænse bagud; den indledes med et Citat af Worsaaes Bog *Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland*, der averteres udkommet i Berlingske Tidende 1.10.1851; Citatet findes S. 124 i Worsaaes *Tekst*. Nr. 3 om den stærkt forhutlede Skuespiller Bigum er underskrevet Lørdag 8.11.1851; Nr. 4 forudsætter, at gamle Grev Gebhardt Moltke-Hvitfeldt endnu er i Live: „Ovre ved Glorup ligger i en Gyde et lille faldefærdigt Bondehuus, ingen bo derinde, thi det er for usselt; men gamle Excellence vil dog ikke rive det ned“ (han døde 20.12.1851). Vi gaar videre (Nr. 5): „Forleden Aften havde de i Theatret det nye *raa* Stykke – og Bournonvilles smukke Ballet: Kermessen i Brygge, midt under *Stykket* kom Bournonville ind i Parquettet. „Du seer Balletten?“ Sagde han til mig. „Ja, naar jeg nu bare var vel over Rendestenen!“ svarede jeg“. Der sigtes her til Henrik Hertz' dog ret harmløse Enakts Lystspil „Audiensen“, som Andersen i et Brev til Ingemann 11.12.1851 kalder „raat og uanstændigt; man lever kun i Fødselsstiftelsens Mysterier“ (B&B II 270); „en fæl, gemeen Comedie“, skriver han til Jette Wulff 18.12. (HW II 96). Kombinationen „Audiensen“ og „Kermessen i Brügge“ forekommer paa Det kgl. Teater 6.11.1851. Man lægger Mærke til, at Skuespiller Bigums Besøg har fundet Sted „i denne Aften“; det nye *raa* Stykke gik „forleden Aften“, altsaa ganske friske Begivenheder. Heftet maa saaledes være paabegyndt senest

omkring 1.11.1851. Kort før den store Lakune har vi igen et fast Holdpunkt, og samtidig faar vi det nydeligste Bevis for, hvorledes Digteren udnyttede sine Optegnelser. Jeg afskriver hele Nr. 34:

„*Hjemme og ude*. Ja *hjemme*, naar man gaaer om Hjørnet, der blæser Saugspaane i Øiet, her er reent forbandet; man bliver forstyrret i sin Fortougsret, man bliver stødt paa Ærmet og faaer en ny lys Frakke smurt – – men *ude*, der husker man paa de danske Sange, de danske Skove, og Kløvermarkerne og Storken; paa alt det Hyggelige inde, og alle Kjære! Bittre Minder, have mistet deres Braad, men de lykkelige have deres Sødme og derfor er Alt saa godt hjemme; det er som med Bjergene, i Afstand blive de blaae og faae en Æther Duft om sig. – Man reiser aldrig saa langt man har jo altid en electrisk Traad der binder os til Fædrelandet, og jo længere, des finere, des føleligere.“

14.1.1852 holdtes der en Fest for Maleren F. L. Storch, der var vendt tilbage fra München, hvor han havde levet siden 1832, og hvor H. C. Andersen havde truffet ham 1840. Digteren skrev en Sang, trykt paa lyseblaat Papir i det Berlingske Bogtrykkeri, den hed „Hjemmet“ og er senere optrykt SS XII 193–94; i Modsætning til hans fleste andre Lejlighedspoesier er den ikke saa ringe endda. De tre første Strofer lyder:

Naar hjemme man paa Gadens Bræt,
Faaer Saugspaan blæst i Øiet,
Forstyrres i sin Fortougsret,
Saa er man misfornøiet;
Man finder meget ferskt og tamt
Og smaaligt, reent forbandet,
Sit Trappe-Rækværk vaadt og klamt, –
– Uh! det er Fødelandet!

Man reiser – og som det gaaer frem,
Erindrings Englen kommer,
Han synger om det kjære Hjem,
Om Solskin der og Sommer,
Om Vintertid med Stjerners Pragt;
Hvad Bittert er vi glemme;
Og i vort Modersmaal er lagt
Et Kys fra Moder hjemme.

Flyv Verden rundt paa Dampsnel Baad,
Vor Fart er længselsblandet,
Os binder en electrisk Traad
Altid til Fædrelandet;

Jo længer bort, des mere fiin
 Vil Traaden blive spundet;
 Du Blodets Hjem, den Magt er din,
 Dybt i Naturen grundet!

Herfra kan der nu ikke være noget stort Spring i Tid til Optegnelserne efter den store Lakune, thi endnu Nr. 48 (= Manuskriptets Nr. 107) har været benyttet i Historien Et godt Humeur, der udkom 5.4.1852 i første Bind af „Historier af H.C.Andersen“. Derefter følger ni smaa Aforismer, der rimeligvis er fra samme Tid. Kun den allersidste Optegnelse, Nr. 116, som Clausen har udeladt, er senere; den er skrevet 1856 under Arbejdet paa Romanen „At være eller ikke være“:

116. Niels Bruus kommer til Silkeborg nu Gasrørene nedlægges, Silkeborg som han forlod da her var et Vildnis da det første Øxslag lød til Fabrikbygningen hvor let og snart var ikke her en Stad skudt frem, i det gamle Danmark, en ny By-Blomst paa det oldvoxne Træ; ogsaa Niels var i de Aaringer naaet en Udvikling – Lysrør var ogsaa i de sidste Dage hos ham nedlagt.

<i>Niels Bruus</i> [overstreget]	1839	
1823	født.	1842 Student.
1834	Moderen død.	1844 Besøg i Jylland
1837	kom til Jylland	1856 er han 33 Aar

Enkelte af Samlingens Numre indeholder Minder fra Forfatterens Barndom og Skoletid. Nr. 86, af hvilket vi kun har de sidste Linier, Nr. 30 og Nr. 49 (= 108) er „Historier jeg har hørt som Barn“; Nr. 51 (= 109) lyder: „De to værste Kometer, sagde min Fader, er Tallotteri og Brændeviin“; Nr. 21 er en Skolevittighed: „I godt Selskab har Bagdelen vel Sæde, men ikke Stemme! (sagde een af mine Lærere engang i Klassen i Slagelse Skole til een af Disciplene)“.

Andre Sentenser kan ogsaa følges tilbage i Tiden. Nr. 37 (= 87): „Jubeloldinge ere tidt Folk som ikke have gjort andet, end at vor Herre ikke har vildet have dem“, her overført fra Optegnelser til Ahasverus. Nr. 41 (= 100) er en gammel Kending: „Naar Hjertets Kanariefugl begynder at skrigge op, saa putter sædvanlig Fornuften Fingrene i Øret“. Andersen anbringer allerede denne Aandrighed 7.7.1832 i et Brev til Henriette Wulff: „Lotte [Oehlenschläger] kom mig imøde udenfor Porten [i Sorø], rød og hvid, trind og feed som en Engel; hun var meget ulykkelig. „Ak, tænkte jeg, naar Hjertets Kanariefugl begynder at skrigge op, saa putter Fornuften Fingrene i Øret!““ (HW I 78). Lidt mindre præcist for-

muleret havde han allerede afleveret Sentensen i et Brev til hele Familien Collin fra Sorø den 26.6.1832 (BJC I 84). Saa dukker den op 1846 i Lystspillet Hr. Rasmussen, 1. Akt, 8. Scene (Udg. 1913, 31). Det opførtes anonymt, gjorde som bekendt en solid Fiasko og blev ikke trykt i Andersens Levetid. Hjertets Kanarifugl var stadig ikke endeligt placeret. Men nu kom den gunstige Lejlighed: fra Optegnelsesbogen gik den lige over i Et godt Humeur: „Her hviler en Jomfru af et andet Slags! Naar Hjertets Canarifugl begynder at skrigge op, saa putter Fornuften Fingrene i Ørene. Skjøn-Jomfru stod i Ægttestands Glorie –! det er en Hverdags-historie – men det er peent sagt. Lad de Døde hvile!“ (SS XIV 26).

Nr. 46–48 (= 105–107) er Sommerferieerindringer. Den første er Ud-drag af Dagbogen 26.5.1847, det er den berømte Episode med Madammen fra Nyborg, der ønskede at Excellencen paa Glorup skulde tage Aktier i hendes Garveri. Den blev til Indledningen af Historien Hjertesorg, der udkom 30.11.1852 i Historier af H. C. Andersen, Anden Samling, 1853, og som altsaa er skrevet i Løbet af 1852. Den tredje Optegnelse er hentet fra Dagbogen 1.6.1847, hvoraf det fremgaar, at den gerrige Mand S. i Odense, der staar op om Natten og gøer for at Folk skal tro, at han holder Hund, er Byfoged Frederik August Schönheyder. I Et godt Humeur staar: „Her hviler en meget gjerrig Madame; medens hun levede, stod hun op om Natten og miauede, for at Naboerne skulde troe, at hun holdt Kat; saa gjerrig var hun!“ (SS XIV 26). Den midterste tilsyneladende saa uskyldige Optegnelse (Nr. 47 (= 106)) siger blot: „Præsten X bruger i sine Breve til Venner og Bekjendte at skrive: „jeg har en Historie til Dem naar vi sees, Stik Ordet er –“ (f. Ex. en Skee, Hans) det vil sige han udpeger ved et Par Ord der kan minde ham om det han har at fortælle naar de sees“. Andersen har været saa glad for den, at han har gentaget den i II, 2, Bl. 13r. Hvad Meningen egentlig er, forstaar man først af et Brev 9.11.1845 til Edvard Collin, hvor Historien siges at stamme fra Godslægen paa Glorup, L. R. Winther: „Der var Selskab paa een af Nabo-Gaardene; en ny Landsbyttjener stod bag Fruens Stol og skulde høre Befalninger, „en Skee! en Skee!“ hvidskede hun. „Nei Deres Naade,“ sagde Karlen ganske høit, „Det var ikke andet end at det rumlede i min Mave!““ (BEC II 32). Men den var rigtignok ikke pæn nok til at puttes i et Eventyr eller en Historie og maatte da ogsaa have som Forklaring, at fynsk Udtale sløjfer *d* sidst i Ordet.

At gennemgaa hele Samlingen forbyder Pladshensyn. Her er personlige Oplevelser (Nr. 3, 5, 46 (= 105), 47 (= 106); Naturstemninger fra Land og Stad: Nr. 8 (Vinterbillede fra Bregentved), 19 (Paddehatte paa Glorup, 31.8.1848), 23 (Sollys i en Skov), 31 (Snestorm i København),

43 (= 102) (Strandvejen ved København); Betragtninger over Digt-kunsten og dens Kaar, herunder Publikum og Kritiken: Nr. 7, 10, 40 (= 90), 44 (= 103), 52 (= 110), 57 (= 115). Teatret: Nr. 22: Vor italienske Opera (om en Opførelse af Donizettis *Luzia di Lammermoor* med den fortræffelige Slutning: „Min Naboe i Parquettet en skikkelig Mand klappede bestandigt og da hun i Vanvids Scenen gik tre Gange rundt med flade u[d]bredte Hænder, raabte han: Det er Spil!“); Nr. 33 (om slette Scenearrangementer paa Det kgl. Teater, benyttet i Et godt Humeur). Betragtninger over Adel (Nr. 16), Erindringens Magt (Nr. 18), Jordskorpens Tykkelse (Nr. 36), Læsning (Nr. 9, 35), Nationalfordomme (Nr. 15), Rejselyst (Nr. 1), Venskab (Nr. 17), Viljens begrænsede Frihed (Nr. 6). Her er hebraiske Ordsprog (Nr. 50 (= 108)) og „Ordsprog fra Saxos Tid“ (Nr. 45 = 104), Anekdoter (Nr. 11, 12, 13, 14, 48 (= 107), 49 (= 108) og Citater (Nr. 2, 20, 26) og først og fremmest en lang Række Tankesprog af Typen: „Den som ret vil studere det menneskelige Hjerter maa krybe i en Postsæk og læse der“ (Nr. 27) eller den højt elskede og i tre forskellige Hefter gentagne: „Der gives mange stereotyp Sjæle med forgyldt Snit, og Saphians Bind“ (Nr. 28; smlgn. II, 3, Bl. 24v og II, 2, Bl. 16r, nu forkortet til: „Stereotyp Sjæle med forgyldt Snit“) – eller Nr. 53 (= 111): „Gud seer ikke paa Myntens Præg, om der staaer Krone eller Betlerstav, det har jo Tiden sat, men han seer paa Metallet; Guld skal henstilles til Guld, det ringe Ærts kastes til sin Bunke“ (Nr. 24-30, 32, 37-39 (= 87-89), 41-42 (= 100-101), 51 (= 109), 53-54 (= 111-12), 56 (= 114)).

Bortset fra Tidstavlen til „At være eller ikke være“ (Nr. 116), der indtager en Særstilling, har jeg fundet 21 af de 57 Optegnelser benyttet i Digterens Produktion; andre vil maaske kunne forøge Tallet. I første Række kommer naturligvis de Digtninger, der stammer fra netop den Periode, da II,1 blev til. Hidtil har det været meget sparsomt med Oplysninger om Tilblivelsen af det første Bind *Historier*, der udkom 5.4. 1852, og som dels bestaar af tidligere trykte Ting: *Verdens deiligste Rose*, *Et Billede fra Castelsvolden*, *Svanereden* (om denne se cvf. S. 153), dels af fire nye: *Aarets Historie*, *Paa den yderste Dag*, *Det er ganske vist!* og *Et godt Humeur*. Den yderste Dag (oprindeligt kaldt *Dommedag*) og *Svanereden* siges 18.12.1851 i et Brev til Jette Wulff at foreligge i Manuskript (HW II 97-98). 21.2. hedder det til samme: „jeg skriver *Historier*“, men hvilke omtales ikke. Om *Det er ganske vist!* synes vi foreløbig at være uden Efterretninger, men Detaljer i den første og den sidste af de fire kan genkendes i H. C. Andersens Optegnelsesbog.

Flest naturligvis i *Et godt Humeur*, der er en Samling Anekdoter og

Betragtninger i Ramme, Ligvognskuskens Søn, der mediterer paa Kirkegaarden. Vi har allerede omtalt Hjertets Kanarifugl (Nr. 41 = 100) og Madamen, der njavede som en Kat (Nr. 48 = 107). Nr. 14: Et sørgeligt Eventyr, men lille (om Manden der i syvogtresindstyve Aar havde tænkt paa at faa et godt Indfald, men døde af Glæde, da han fik det) er med faa og ubetydelige Ændringer indført i Historien SS XIV 26. Bemærkningen XIV 26 om Enkefruen, der „havde Svanesang i Munden og Uglegalde i Hjertet“ genfinder vi i Nr. 45 (= 104) som det første af tre „Ordsprog fra Saxos Tid“. Nr. 33 lyder: „I den frie Naturs Skueplads har man ingen Ærgrelser over Scene Arrangementet, som paa den danske Skueplads; der træffer man ikke Palmetræer paa Amager, Kaktus i Tyrol, eller Maane med et Lys i hver Kjæve; Bøgetræer høit oppe i Norge. Vor Herre og Gynther [Teatrets Maskinmester], ja det er som Afstanden mellem Naturen og den danske Skueplads“. I Et godt Humeur fortælles om „en meget ulykkelig Mand, og dog, da han levede, stod han sig godt, som man siger, havde sit gode Udkomme, og Lidt til, men han tog sig Verden for nær, det vil sige Konsten. Sad han en Aften i Theatret for at nyde med hele sin Sjæl, saa var han reent fra det, naar bare Maskinmesteren satte for stærkt et Lys i hver Kjæve paa Maanen, eller Luft-Soffiten hang foran Coulissen, hvor den skulde hænge bag ved, eller der kom et Palmetræ paa Amager, Cactus i Tyrol og Bøgetræer høit oppe i Norge. Kan det ikke være lige eet og det Samme, hvem tænker over Sligt! det er jo Komædie, og den skal man fornøie sig over“ (SS XIV 25).

Finest er dog Benyttelsen af to udsøgte Vinterbilleder i Aarets Historie. Det først nedskrevne (Nr. 8) bygger paa Indtryk fra en Juleferie paa Bregentved, hvor Digteren havde været sidste Gang 1849, det andet stammer aabenbart fra den ellers saa milde Vinter 1851-52 (Nr. 31):

31. *Sneeveir* (i Kjøbenhavn).

En ordenlig Sneestorm havde vi igaar. Luft og Jord var i een hvid flygende Hvirvlen! Ruderne bleve tildækkede med Snee og fra Tagene styrtede det ned som Lavinier, al den sammenfyggede Snee, det blev ganske mørkt i Værelset. Ude paa Gaden var der en Flugt i Folk; man løb, man fløi og ved Gadehjørner foer man formelig hinanden i Armene; holdt fast

Aarets Historie. SS XIV 6-7.

Det var sidst i Januar; en frygtelig Sneestorm var det; Sneen fløi i flygende Hvirvel gjennem Gader og Stræder; Ruderne uden paa vare som overklistrede med Snee, fra Tagene styrtede den i Dynger, og saa var der en Flugt i Folk, de løb, de fløi og foer hinanden i Armene, holdt hinanden fast et Øieblik og havde saa længe Fodfæste.

paa hinanden et Øieblik og havde saalænge Fodfæste mod Stormvinden. Karreter og Heste vare som overhvidtede, Tjernerne stode med Ryggen mod Karreten og kjørte Baglænds; enkelte Fodgængere holdt sig stadig i Læ af Vognene, der kun kom langsomt afsted i den dybe Sne. En smal Sti, langs Husene, var kastet, men paa enkelte Steder tilfyget, denne lange smalle Sti var den eneste Vei for de Gaaende og hvor to mødtes stode strax begge stille, man saae at Ingen af dem havde Lyst til at gjøre det første Skridt med at træde op i den dybe Sne; tause stode de og ligesom ved en stille Overenskomst gav hver et modsat Been til Priis og lod det gaae ud i Sneen; man kunde der ret lære Egenkjerlighed! og altid sneede og stormede det. —

Og saa et Vinterbillede fra Landet:

8. *Natur-Billed* (mellem Juul og Nytaar, Bregentved)

Det tøede, der laae lidt Sne over Græsset, men de friske bladfulde Brombærranker dannede Løvhytter i Grøften, mere friske end ved Sommertid; inde i Haven skinnede de fremmede Pilebuske (jeg veed ikke Navnet paa dem) skinnede med zinoberrøde Grene. Skoven var sort, Søerne som tungt, størknet Bly; Skyerne, ja det var *ikke* Skyer, men vaade jagende Taager, gik hen over Landskabet, sorte Krager fløi i store

Karreter og Heste vare ligesom overpuddrede, Tjernerne stode med Ryggen mod Karreten og kjørte baglænds imod Vinden, Fodgængerer holdt sig stadig i Læ af Vognen, der kun langsomt gled afsted i den dybe Sne; og da endelig Stormen lagde sig og der blev kastet en smal Sti langs Husene, saa stode dog Folk stille der, naar de mødtes; Ingen af dem havde Lyst til at gjøre det første Skridt, med at træde op i den dybe Sne, for at den Anden kunde slippe forbi.

Tause stode de, til endelig, efter ligesom en stille Overenskomst, hver af dem gav eet Been til Priis og lod dette gaae ind i Sneedyngen.

SS XIV 9

Skoven var sort, den frosne Indsø laae saa tung og saae ud som størknet Bly; Skyerne, ja det var ikke Skyer, det var vaade, iiskolde Taager, hang hen over Landet; de store, sorte Krager fløi i Flokke, uden Skrig, det var som om Alt sov. — Der gled en Solstraale hen over Søen, og den skinnede som smeltet Tin. Sneelaget hen over Marken og oppe paa Banken glimrede ikke som før, men den hvide Skikkelse, *Vinteren* selv,

Flokke, men uden Skrig, Alt syntes at sove. Det Fløielsgrønne Mos viiste sig hvor man ragede Sneen tilside, og paa Læ-Siden af de store Træer. En Solstraale kom over Søen og den skinnede som smættet Tin.

sad der endnu med Blikket stadtigt mod Syden; han mærkede slet ikke, at Sneetæppet ligesom sank ind i Jorden, at hist og her en lille græsgrøn Plet kom frem, og der mylrede det da med Spurve.

Andet Bind af Historier udkom som før nævnt samme Efteraar (30.11.); her genfinder vi Nr. 46 (= 105) i Hjertesorg (SS XIV 28).

Saa kommer den store Pause i H. C. Andersens Digtning. De næste to Aar er hans Tid optaget af Korrekturlæsning paa 1. Udgave af Samlede Skrifter og af Udarbejdelsen af den store Selvbiografi Mit Livs Eventyr, der skulde afslutte Udgaven som Dobbeltbindet XXI-XXII i Sommeren 1855. Derefter gik han i Gang med endnu en anselig Opgave, Romanen „At være eller ikke være“, der var færdig i Vinteren 1857. Vi har set hvorledes han havde II,¹ fremme for at tilføje en Tidstavle for Romanen, der føres helt op til 1856, det Aar Silkeborg fik Gasværk. Det var da ogsaa naturligt, at han saa efter, om noget i Heftet kunde bruges til Romanen. Han fandt seks forskellige Aforismer, ingen dog af de mere bemærkelsesværdige. Nr. 24: „Ogsaa for Gud gives Umuligheder, han kan ikke udlette det Forbigangne, lade det Skete være usket“ tilfaldt Hovedpersonen Niels Bryde (SS V 416), medens de øvrige fem (Nr. 7, 10, 44 (= 103), 50 (= 108) og 54 = 112) lagdes i Munden paa Digterens specielle Talerør, Bogens Ræsonnør og vittige Hovede Hr. Svane (SS V 473-74, 473, 266, 381 og 452).

Der er vist kun Grund til at fremhæve disse Betragtninger fra Kapitlet *Hr. Svane* (III, Kap. 4): „Alle dømme de om Kunsten, og Mængden siger, at deri har man lige Ret, det er en Smags-Sag; jeg siger, det er en Tanke-Sag. De tale om Kunst, som om Vind og Veir, og i Vind og Veir og hellig Eenfoldighed. Jeg har ogsaa Lov at have en Mening, siger Spekhøkeren og hans Kone, den aandelige Spekhøker, og er han saa en respectabel Embedsmand, agtet, som Brændehuggeren ogsaa kan være det i sin Dont, saa maa man have Agtelse for den agtbare Mands Dom. *Publicum*, ja det er en Mand af stor Anseelse, han kan have Ordner og Kammerherrenøgle, det vil sige Ære for og bag, det er en mægtig Herre, som man bøier sig for, skjøndt han tidt er et reent – om Forladelse, jeg sagde ikke, hvad jeg meente! *Publicum*, denne Hr. *Massen*, som uden Examination faaer Lov til at komme i Theatret, og der sædvanlig prostituerer sig; han leer galt, klapper galt, og fordærver Talentet. Tidt

klinger ogsaa for mine Øren fra Orchestrets Strænge: Publicum! dum, dum, dum! Der skulde bare lægges Text under!“ (SS V 473-74).

Hermed kan sammenholdes Nr. 10: „Du hellige Kunst, som Alle dømme og tale om, som om Vind og Veir og i Vind og Veir og hellig Eenfoldighed! – Jeg har ogsaa Lov til at have en Mening siger Spekhøkeren og hans Kone, den aandelige Spekhøker, og er han en respektabel Embedsmand, som Brændhuggeren ogsaa kan være, særdeles due- lig og agtet i at hugge, saa maa man jo have Agtelse for den agtbare Mands Dom, og man har det. Publicum / dum, dum, dum! / siger min Mandoline.“ Og Nr. 7: „*Publicum*. Publicum er en Mand af megen Anseelse, han kan have Ordner og Kammerherre Nøgle, det vil sige Æren for og bag, det er en mægtig Herre, som man bøier sig for, skjøndt han tidt er et reent [overstreget: Asen] – om Forladelse! jeg sagde ikke hvad jeg meente. Det siger man naturligvis ikke høit til Publicum, denne Hr. Massen, der uden Examination faaer Lov til [at] komme i Theatret og sædvanlig prostituerer sig. Han leer galt, klapper galt, og fordærver Talentet, naar det ikke har Hovedet paa det rette Sted. – Ak jeg har Lyst at syngte en Vise med Omqvæd Publicum –! / dum! dum! dum! / siger min Mandoline.“ Begge Optegnelser er i Manuskriptet forsynet med et Blækkryds. Man ser, at de praktisk talt ordret er blevet indlemmet i „At være –“.

Hermed var II,1's Rolle dog paa ingen Maade udspillet. Da Andersen paa Basnæs 30.9.-7.10.1857 arbejdede paa Rejseskitsen Et Besøg hos Charles Dickens (først trykt 24.1.-2.2.1860 som Feuilleton i Berlingske Tidende), fik han Anvendelse for Nr. 2, Citatet af Worsaaes Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland (SS VI 306). Nr. 4 lyder: „Ovre ved Glorup ligger i en Gyde et lille faldefærdigt Bondehuus, ingen bo derinde, thi det er for usselt, men gamle Excellence vil dog ikke rive det ned, thi der er en Storkerede paa Taget hvor Storcken aarlig kommer, for hans Skyld staaer saa Huset til det falder; i Efteraaret da Storcken var borte saae jeg voxte oppe i Reden en stor guul Blomst, der reiste sig høit i Veiret ligesom om Reden var der for dens Skyld, det Billede kommer saa tidt tilbage i mine Tanker, den stolte ranke Blomst i Storkereden.“

Huset, hvor den sidste af Valdemar Daaes Døtre, Anna Dorthea, lever sine sidste Dage i ussel Fattigdom, staaer altsaa ikke „derovre paa Heden, ved Viborg By“, som det hedder i Vinden fortæller om Valdemar Daae og hans Døtre, men ved Glorup paa Fyn. Eventyret blev paabegyndt paa Basnæs 24.12.1858 og udkom 24.4.1859 i Nye Eventyr og Historier, 3. Samling.

I Optegnelse Nr. 35, Folkebog, drømmer Andersen om en Bog, der skal kunne læses af alle Klasser, alle Landets Sjæle, den Adelsbaarne og Bonden. Han fremhæver tre Beretninger, der kunde have deres Plads i en saadan Bog. Den første er Fortællingen om den hellige Elisabeth, der trods sin strenge Gemals Forbud bragte de Fattige Mad. Den har fundet en naturlig Plads i Pebersvendens Nathue (skrevet i Juleferien 1857 paa Basnæs, trykt i Nye Eventyr og Historier, 1. Samling, der udkom 2.3. 1858); se SS XIV 156-57. Den næste er hentet fra Thieles Folkesagn, men vi kender den allesammen fra vor Skoletid fra Henrik Hertz' Digt: Den danske Soldat (Digte fra forskellige Perioder, II, 1851, 116-21). Historien om denne brave Mand, der for sin Menneskekærlighed mod den døende Fjende blev adlet „med en halvfuld Flaske til Vaaben“ *var* altsaa fortalt for et dansk Publikum saa godt, som det nu lod sig gøre. Andersen ventede til 1870 og indlemmede den saa i en lille Række Danske Folkesagn, som han sendte sin amerikanske Oversætter Horace E. Scudder 15. Juni til Offentliggørelse i Riverside Magazine September 1870, 470-74 (H. C. Andersen og Horace E. Scudder, 1948, 91 og 196). I sin engelske Sprogdragt kan den læses f. Ex. i The Complete Andersen, translated by Jean Hersholt, II, New York [1949], 428-29. Og saa er der det sidste af Folkebogens smukke Træk, den franske Konge og hans taknemlige Folk, som Clausen saa pudsigt havde misforstaaet. Det kom i Flyttedagen, trykt i Illustreret Tidende 12.2.1860 (I, 168). Her læser vi: „Der var en Gang en fransk Konge, hans Navn har jeg glemmt, Navnet paa det Gode glemmes sommetider, ogsaa af mig, men det lyser nok frem igjen; det var en Konge, der i en Hungersnød blev sit Folks Velgjører, og Folket reiste ham et Monument af Snee, med den Indskrift: „Hurtigere end dette smelter, hjalp Du!“ Jeg kan tænke, at Døden gav ham, i Henhold til Monumentet, et eneste Sneefnug, der aldrig smelter, og det fløi som en hvid Sommerfugl over hans kongelige Hoved ind i Udødeligheds-Landet.“

Endnu under Arbejdet paa sit allersidste Eventyrhefte huskede den store Digter sin Optegnelsesbog fra 1851, skønt der i Mellemtiden var gaaet mere end tyve Aar. Jeg tænker paa Nr. 12: „Fruen drømte at alle hendes Tænder faldt ud. „Nu mister jeg een af mine Venner!“ sagde hun. O, det er kun en falsk Ven, alle Fruens Tænder er jo falske“. Hvad staar der ikke i Tante Tandpine (1872): „En Formiddag ved Frokosten, fortalte hun en fæl Drøm, hun havde om Natten: at een af hendes Tænder var falden ud. „Det betyder“, sagde hun, „at jeg mister en sand Ven eller Veninde!“ „Var det en falsk Tand!“ sagde Bryggeren og smaaloe, „saa kan det kun betyde at De mister en falsk Ven!““ (SS XV 288).

Optegnelsesbog II,5. De fire andre Optegnelseshefter er almindelige Stilebøger og maaler 22×17 cm. Om det næste i Rækken, II,5, kan jeg fatte mig i Korthed, idet jeg henviser til min udførlige Behandling af det i en Afhandling Nye Bidrag til „Mit Livs Eventyr“s Historie, som findes i Edda, 1940, 52-75. Heftet bestaar af 36 Blade med 55 beskrevne Sider; to Blade mangler og de sidste 8 Blade er blanke. Bageste Omslag (mørkebrunt) er bevaret, det forreste revet af. Optegnelserne er nummereret 1-83 (Nr. 44 forekommer to Gange), derefter følger 9 Optegnelser uden Nummer; de manglende Blade har indeholdt fra Slutningen af Optegnelse 8 til Begyndelsen af Nr. 10 samt Nr. 20-22. En Del af Numrene er afmærkede med Blækkryds.

Lige foran den næstsidste Optegnelse staar det første Udkast til Eventyret Veirmøllen. Vi ved, at Digteren fik Inspirationen til det paa Køreturen Nytaarsdag 1862 fra Holsteinborg til Sorø og at det allerede 4.1. var „saa temmeligt paa Papiret“ (HCA paa Holst. 12-13 og 74). Til allersidst findes der med rystende Oldingehaand et svært læseligt Udkast: „Bogstav Tale for Ældre. ABC for ældre Folk. Tanke ABC.“

To af Optegnelserne - Nr. 4 og 11 - har Nicolaj Bøgh meddelt i Kalendareren Danmark for 1887, 27 og 38-41; to andre - Nr. 18 og 44b - i sin Afhandling Fra H. C. Andersens Barndoms- og Ungdomsliv i Personalhistorisk Tidsskrift 5. R. II, 1905, 77-78. Fyldige Prøver findes i min førnævnte Artikel i Edda. Heftet har sin overordentlig store Værdi ved de rige Oplysninger det giver om Arbejdet paa den store Selvbiografi; dette Parti, der begynder allerede med Optegnelse Nr. 4 og som først ender umiddelbart forud for Kladden til Veirmøllen, er nedskrevet i Vinteren 1854-55. Men de tre første Optegnelser røber en helt anden Plan og maa stamme fra et tidligere Tidspunkt.

Paa Hjemrejsen fra Udlandet 1851 noterede H. C. Andersen i sin Dagbog 26.8. i Hamburg: „Skrevet paa Tilfældets Poesi“ og han forsikrer en Maaned senere Henriette Wulff i et Brev 24.9.1851: „Tilfældet har virkelig sin Poesi“. Udtrykket forekommer allerede i Rejsbogen I Sverrig, i Kapitlet Billeder i det Uendelige (SS VIII 241); den var udkommet 19.5.1851. 13.8.1848 havde Digteren i et Brev til sin Ven Christian Wulff skildret en Soldaterbegravelse, og han ender med denne Betragtning: „Hvor der dog i det daglige Liv er mange poetiske Momenter, Smaatræk der sætte Phantasi og Følelse i Bevægelse, jeg tænker at jeg maaskee engang giver dette Billede og saa faaer han dog, skjøndt noget seent, mange i Tanken til at følge ham til hans Grav, det er den lykkelige Vælde Digteren har“. Optegnelse Nr. 1 er nu netop Soldaterbegravelsen, stemningsfuldt og poetisk beskrevet (trykt Edda, 1940, 53); jeg antager,

at vi her staar overfor den planlagte Eksempelsamling, der skulde belyse Tilfældets Poesi, og hvortil der forresten findes Udkast til en Fortale paa et løst Blad i Coll. 41, 4to (VIII, 25). Optegnelse Nr. 2 gaar videre i samme Spor: „Det Tilfældige er tidt saa Poetisk!“ – her nævnes Svanen, der paa Christian VIII.s Dødsdag fløj mod Spiret paa Roskilde Domkirke og knuste sit Bryst og Sangfuglen, der havde bygget sin Rede i Kransen paa Oehlenschlägers Grav paa Frederiksberg Kirkegaard (Andersen havde læst denne Solstraalefortælling 4.6.1850 i Fædrelandet Nr. 126); og Digteren fortæller, at han en Juleferiedag i Kaadhed ridsede følgende Vers med sin Stok i Sneen i Bregentved Park oppe ved Obelirken: „Udødelighed er, som Sneen, / Imorgen kan man ikke see'en. Jeg gik bort, det blev Toeveir, og efter et Par Dage igjen Frost, jeg kom op ved Obelirken, al Sneen var Smeltet, paa et lille Stykke nær og deri stod Ordet: „Udødelighed“ – Jeg blev dybt grebet ved dette Tilfældige og næsten u[d]brød: „Gud, min Gud! jeg har aldrig tvivlet!““ (Edda, 1940, 54).

Planen blev opgivet, Optegnelse Nr. 2 refereret i Mit Livs Eventyr i Forbindelse med en kort Omtale af selve Fænomenet Tilfældets Poesi (MLE II 130–31). Men hvornaar blev den opgivet? Her kan vi ved Hjælp af Nr. 3 sætte en bestemt Tidsgrænse. Den lyder saaledes: „Et lille, men betegnende Træk om den ædle, kjærlige Natur hos min faderlige Ven Collin, Excellensen maa jeg her opbevare. En Dag han stod i sin Stue i Amaliegaden, første Sal, Ingen var hos ham uden Præsten Poulsens Frue, som boede der i Besøg, og som har fortalt mig det. Der kom fra Gaden over mod Gaarden en gammel fattig Kone paa Krykker! – Collin saa det; „ak det er den Stakkels Gamle!“ sagde han, „jeg vil gaae ned til hende, hun har saa svært ved at gaae op ad Trappen!“ og han Excellensen, den halvfjerdsindstyveaarige Mand gik ned i Porten for at bringe den fattige Kone Almissen. –“ Jonas Collin, f. 6.1.1776, blev Gehejmekonferensraad (og altsaa Excellence) i Anledning af Dronningens Fødselsdag 28.6.1847. Præsten Poulsen er Sognepræst til Rørby, fra 1850 til Raklev Poul Chr. Edelberg Poulsen (1795–1874), landøkonomisk Forfatter og Medlem af Landhusholdnings-Selskabets Skriftkommission; han var gift med Ingeborg Dortha f. Rafn (1798–1854). Andersen overnattede 24.5.1850 i Rørby Præstegaard og har maaske ved den Lejlighed hørt Historien.

Dette lille Træk kom *ikke* i Mit Livs Eventyr, hvad den gamle Hædersmand sikkert ogsaa vilde have betakket sig for. Det var nemlig allerede benyttet i Eventyret Alt paa sin rette Plads, der udkom 30.11.1852 i Historier, 2. Samling (1853), og vist maa stamme fra 1852. Huslæreren og Præstesønnen fortæller: „I de høiere Stænder findes mange gribende

skjønne Træk; min Moder har fortalt mig et, og jeg kunde give flere. Hun var i Besøg i et fornemt Huus i Byen, min Mormo'r, troer jeg, havde opammet den naadige Frue. Min Moder stod i Stuen med den gamle, høiadelige Herre; da saae han, at der kom nede i Gaarden en gammel Kone paa Krykker; hver Søndag kom Denne og fik et Par Skilling. „Der er den gamle Stakkel“, sagde Herren, „hun har saa svært ved at gaae!“ – og før min Moder forstod det, var han ude af Døren og nede af Trapperne, han, den halvfjerdsindstyveaarige, gamle Excellence, var selv gaaet ned til den fattige Kone, for at spare hende fra at gaae den besværlige Vei op efter den Skillings Hjelp, hun kom efter“ (SS XIV 35–36).

Hvorledes Andersen nu udnyttede sine Optegnelser under Arbejdet paa Selvbiografien, og i hvilke Tilfælde han nøjedes med at skrive for sin Bordskuffe, fordi han her fik Luft for Tanker, der ikke egnede sig til at publiceres, herom kan udførligt læses i den nævnte Afhandling i Edda. En Optegnelse om et Optrin i den gamle Collins Hjem, der hører til den sidste Kategori og som er trykt i Edda, 1940, 60, skal dog gentages her. Den har Nr. 31 i Heftet: „Da der i Dag i C-s Huus blev talt om „Judas“ at jeg [i] een af mine Digtninge havde stillet hans Forrædderie paa et menneskeligt, men vel galt Standpunkt, blev Louise, fordi det angik Discusion om Bibelen forskrækket, at Børnene skulde høre det. – I Dag da der taltes om Fru Zytphens Galskab og jeg sagde jeg alt mærkede den da hun til mig sagde i Anledning af Ørstedes Aanden i Naturen, „ja han faaer nok andre Tanker naar Himmelen Stjerner falder ned og ligger paa Jorden som vissent Løv!“ Det er jo Galskab. „Det har De ikke ret til at sige!“ sagde J[onna], hun har Bibelen for sig og der staaer det. „Men det er jo billedligt; ellers er det Vanvid“, svarede jeg, „et hvert oplyst Menneske veed jo det er galt“. – Nei vedblev hun og holdt sig til Bibelens Sandhed! jeg blev forbauset, afficeret over denne Taablighed, hvor jeg aldrig havde troet den og da jeg ikke kunde raabe med Erasmus: Jorden er flak, som en Pandekage, gik jeg hjem, men meget afficeret. –“

Her aabnede nu Romanen „At være eller ikke være“ en Mulighed for at faa talt ud. I II, Kap. 5 finder det centrale Opgør Sted mellem Hovedpersonen Niels Bryde, der har brudt med Troen, og den religiøst grebne, varmhjertede Jødinde Esther. De overtager Andersens og Jonna Stampes Roller i Diskussionen; Stridens Genstand kaldes nu „Enken efter Consistorialraad Ancker, en ældre Dame, der i høi Grad var godgjørende og af christeligt Sindelag“. Scenen er bredt udført (SS V 415–16), men Digeren bestræber sig for at skifte Sol og Vind lige.

I samme Roman benytter Andersen endnu tre Optegnelser fra II, 5, nemlig Nr. 30, Nr. 66 og Nr. 74, efter at han først har afskrevet dem

alle tre Bl. 2r i sit næste Optegnelseshefte, II, 3, der er Studiebog til „At være –“, men i Rækkefølgen Nr. 66, Nr. 30 og Nr. 74. De har alle fundet Plads i samme Kapitel, III, Kap. 4; alle tre er afkrydsede med Blæk i II, 5. De meddeles her i den let reviderede Form i II, 3, Bl. 2r sammenholdt med den trykte Tekst:

II, 5 Nr. 30 (II, 3 Bl. 2r, Tanker 2)

Publicum er som en Flod der skifter Farve efter hvad der afspeiler sig i den og efter hvad den selv fører med; den skifter efter Veir og Vind, den ruller og ruller, det er aldrig samme Vand og dog den samme Flod; tidt slaar den mod den stærke Klippe og viser sit Dynd, men Dyndet er Flodens og ikke Klippens.

II, 5 Nr. 66 (II, 3 Bl. 2r, Tanker 1)

Har Een gjort Dig Uret, da vogt Dig for ham, thi han vil for sin egen Samvittigheds Skyld opsøge en virkelig Feil hos Dig og ved at blotte den søge sin Undskyldning.

II, 5 Nr. 74 (II, 3 Bl. 2r, Tanker 3)

At et Blad spottes paa Een, det er altid ubehageligt, men Sligt fordunster, det er som andet Søde, rør det ikke mens det er vaadt, lad det staae Døgnet over og saa gaaer det hen i Støv og Aske.

„At være eller ikke være“ SS V 474

„Publicum er som en Flod, der skifter Farve, efter hvad der afspeiler sig i den, og efter hvad den selv fører med; den ruller og ruller; det er aldrig samme Vand, og dog den samme Flod. Tidt slaar den mod den stærke Klippe og viser der Dynd, men Dyndet er Flodens og ikke Klippens.“

SS V 476

„Tro paa Ingen, ikke engang Dig selv! – Har En gjort Dig Uret, vogt Dig for ham, han vil for sin egen Samvittigheds Skyld opsøge en virkelig Feil hos Dig og, ved at blotte den, søge sin Undskyldning.“

SS V 473

„Man maa ikke grave sit Pund ned, selv Bibelen prædiker det i Parabelen. – Dum Kritik fordunster, og spytter den endogsaa paa En, ja det er altid ubehageligt, men ogsaa det fordunster; det er som andet Søde, rør det ikke, medens det er vaadt, lad det staae Døgnet over, saa gaaer det hen i Støv og Aske!“

Optegnelsesbog II, 3. Som „At være eller ikke være“ følger efter Afslutningen af Arbejdet paa Mit Livs Eventyr, saaledes afløser Optegnelses-

hefte II,3 nu II,5. Det nye Hefte har bevaret sit gule Stilebogsomslag; det bestaar af 37 upaginerede Blade – 1 Blad mangler – med ikke mindre end 234 forskellige, mest korte Optegnelser. Mit Livs Eventyr udkom 6.7.1855, medens Forfatteren var paa sin aarlige Udenlandsrejse. Hen paa Efteraaret var han i Arbejde igen. 27.11.1855 skriver Henriette Wulff fra Christianssted paa St. Croix: „Er det virkelig saa, at De min kjære Ven, har en Roman for, fra vores Tid? Det er en stor Opgave“ (HW II 246). Hun maa have faaet Nyheden fra sin Søster, Fru Ida Koch. Et Brev fra Andersen, der krydser hendes, og som er dateret Kjøbenhavn 26.11.1855, siger blot: „Jeg *tænker* paa min ny Roman“ (HW II 247), medens han overfor Bournonville 24.11. hævdede, at han havde „skrevet et Par Capitler“. (B&B II 330).

Den nye Roman skulde baade være et Udtryk for en religiøs Selvransagelse – Tvivl og Tro kæmpede i Digterens eget Sind – og et Indlæg i den store Strid, som den tyske Materialisme med Filosofen Ludwig Feuerbach, Zoologen Carl Vogt, Fysiologen Jacob Moleschott og Lægen Ludwig Büchner i Spidsen havde rejst om Problemer som Sjælens Eksistens og dens Udødelighed. Her bliver det nødvendigt at give Andersen selv Ordet; han redegør for sine Planer i et langt Brev til Henriette Wulff 27.12.1855:

„De spørger om min nye Roman og vil vide lidt om den! ja, jeg samler endnu til den! med Poesi, veed *De* nok, gaaer det ikke, som Abildgaard sagde til Øehlenschläger: „ja vi Malere maa gjøre Studier, samle og tænke! Digterne sætte sig hen en Morgenstund og drømmer en Bog færdig!“ – Der hører sandeligt mere til end at drømme! – Hvad Ideen af min nye Bog angaaer, da maa jeg sætte Dem lidt ind i de Tidens aandelige Bevægelser jeg vil have fat paa. De veed at især i Tydskland, udbreder sig, ved dygtige Lærde, Materialismen, i det man videnskabeligt klarer alt Enkelt! Verden bestaaer af Materie og Kræfter og alt som disse blandes bliver der en Steen, en Plante, et Dyr eller Menneske! hele det kunstige Maskineri forklares paa det fuldkomneste, men det bliver dog kun Maskineri, og det Hele synes at være mig da en Fortvivlelsens Tilværelse; Mennesket bliver saaledes kun et Led i en heel Skabnings-Art; Udødelighed – Gud selv forsvinder – det er grueligt! Det kan ikke være saa og det føler jeg at kunne sundt og simpelt klare, og det selv gennem Humorets Strøm, den der lettest bærer det ind i Tidsalderen. Der er – og det og i høi Grad hos os – en Stridens Aand mellem Religion og Videnskab . . . – Dette, som De alt i mit „Livs Eventyr“ seer modsagt, er det mig en Trang til at træde op imod; for mig belyser Videnskaben just den guddommelige Aabenbaring; jeg gaaer med aabne seende Øine til

det Maal de Andre blindt hen søge til. – Vor Herre kan godt taale at sees paa med den sunde Forstand han gav os. Fred og Forsoning mellem Natur og Bibel vil jeg! kan jeg løse denne Opgave, da døer ogsaa dette Materialismens alt Guddommeligt oplugende Uhyre! Det vil – som sagt dersom jeg mægter det – blive mit meest betydende Arbeide . . . men det er i den Form som mine Romaner, Historier og Eventyr ere givne, jeg vil gennemføre denne Digtning; altsaa en Nutids Roman, og De skal faae mange moersomme Personer deri, Verden vrimler jo med Forbilleder; Originalerne ere ikke uddøde, de ere kun Alle saa temmelig i de samme Klæder, men dem tager jeg af og giver Kjolen efter Manden.“ (HW II 250).

Mere end et Aar blev der arbejdet paa Romanen, men i meget ujævnt Tempo, „i Stød“, som Digteren plejede at sige. 8.2.1856 underretter han Henriette Wulff om, at han i Sommerens Løb tænker paa at aflægge et Besøg i Silkeborg (hvortil det sikkert fra Begyndelsen har været Hensigten, at vigtige Partier af Handlingen skulde henlægges) for at have „aandelig Ro og Friskhed til der at nedskrive min nye Bog, som De foreløbig kan benævne: „Ingen Christen““ (HW II 255) – det første af de ikke færre end 25 forskellige „Navne til Romanen“, som vi finder i Optegnelsesheftet, Bl. 30v. I København gik det kun smaat med Skrивeriet; 26.3. maatte han fortælle Ingemann, at han siden Nytaar havde følt sig „trykket aandeligt og legemligt; . . . jeg har ikke engang ret bestilt Noget, er ikke kommen fremad i min nye Roman, som dog er min egentlige Leven for Øieblikket“ (B&B II 346).

Som altid før hjalp det ogsaa 1856 at komme paa Landet. 30.4. rejste Andersen i Regn og Snedud over Slagelse til Basnæs med den fire Dage tidligere aabnede Korsør-Bane. Straks 2.5. har han ifølge sin Dagbog „Skrevet paa Romanen“, 5.5. „allerede skrevet et heelt Capittel nyt og færdigt“ (Til E. Collin, BEC II, 265) og 7.5. „Skrevet en Deel paa Romanen“ (Dagbogen). Arbejdsmodet og Inspirationen holder endnu paa Holsteinsborg, hvortil Digteren flyttede 15.5., og hvor han blev til 26.5. Dagbogen har 17.5.: „Skrevet paa Romanen“, og d. 23.: „Opgik for mig hele Sammenbindingen af den ny Roman; en Kamp til Erkjendelsens eneste Trøst“ (HCA paa Holst. 26 og 28).

Udenlandsrejsen 6.6.–9.8. var derimod ikke gunstig for Arbejdet. Men saasomt han igen var i Danmark: paa Glorup 9.–19.8., paa Basnæs 19.8.–2.9. og hos Ingemanns i Sorø 2.–5.9., tog han fat med fornyet Energi. Dagbogen 15.8.: „Skrevet flittig paa Romanen“; 16.8.: „Skriver daglig nu paa Romanen forfra“; 22.8.: „Skrevet paa Romanen Scenen med Katten“ (i Kapitlet Lappeskræderen; I, Kap. 4). 24.8. har han oplæst

tre Kapitler; 1.9.: „Endt første Deel af Romanen“; 2.9.: „Læste om Aftenen for Ingemanns det meste af min Romans første Deel“ (Dagbogen). 21.8. havde han skrevet til Henriette Wulff: „Romanen har jeg først i den sidste Tid ret taget fat paa, men føler mig nu ogsaa ret oplagt til den og jeg er glad ved at see den voxe og udfolde sig efter min Tanke“ (HW II 275). Og 28.8. til Grevinde Mimi Holstein: „Jeg lever for Øieblikket ganske i min nye Bog der i min Tanke er aldeles afsluttet, det er den materielle Nedskreven som kun mangler“ (HCA paa Holst. 42). Dagen før, 27.8., hedder det i et Brev til Ingemann: „siden jeg . . . har naaet Hjemmet . . . har jeg . . . været flittig som ikke i mange Tider, og med de løse Fragmenter, jeg tidligere havde nedskrevet, samler sig nu næsten fuldendt hele første Deel; jeg føler mig ganske overvældet og maa skrive“ (B&B II 355).

I September arbejdedes der paa 2. Del, som Andersen i Oktober kunde læse for sine Venner (HW II 280). 6.10. tilstaar han overfor Storhertugen af Weimar, at han betragter sin nye Bog som den bedste han har skrevet – maaske er det en Illusion. Nu har han omsider fundet frem til den endelige Titel: „At være eller ikke være“ (efter Hamlets Monolog): „Ich hoffe, mittelst dieser Dichtung von dem Reiche dieser Welt nach dem jener Welt eine Brücke geschlagen zu haben, und Alles, was in dem von Gott Geschaffenen in mir und um mich für die Unsterblichkeit zeugt, erhebt mit der Zuversicht der Religion seine Stimme für das „ewig gut sein““ (Jonas 150).

18.12. hører vi, at han er ifærd med at renskrive Bogen (Til Henriette Wulff; HW II 283). 7.3.1857 staar der i hans Almanak: „Endt Reenskrivning af min ny Roman „at være eller ikke være!“ tak! –“ Og 20.5. samme Aar laa Bogen paa Boghandlerens Disk.

Vi vender tilbage til II,3 og prøver allerførst, om det som ved Forgængerne vil være muligt at finde Holdepunkter for en nærmere *Datering*. Bl. 4r har nogle med Blækkryds afmærkede Betragtninger over Begrebet „gode Hoveder“; de er afskrevet efter et løst Blad i Coll. 41, 4to, VI, 30, der samtidig indeholder et Udkast til Eventyret Kartofflerne, som omtales 16.2.1855 i et Brev til Jette Wulff (HW II 195). Det drejer sig altsaa om ældre Sager ligesom de tre Optegnelser fra II,5, der staar straks paa Bl. 2r, og det samme gælder den, der følger umiddelbart efter „de gode Hoveder“, og som ogsaa har sit Blækkryds:

„(af et Brev fra mig til –*). Tro mig, jeg forstaaer godt Din Sjæl og Tanke! Du er langt kjærligere, og mere god end jeg er og bliver i denne Verden, hvis Strømninger i Ondt og Godt farer gjennem mit let bevægede Sind. Din Tro er Dig en Skat og jeg veed den er en Guldmønt! taabeligt

er det af mig at jeg vil stride om Præget paa den; jeg maa samle fra alle Sider i Naturen for at faae *den* Skat i Sølv der bliver lige i Vægt med Din; og saa kan jeg tale mig heftig tidt, og næsten tænke det: Jeg har Mere! og Du har det maaskee i Din Guldskat!“ Selve Brevet kender vi. Det er skrevet i Sorø 22.7.1854 til Jonna Stampe og er trykt S. 142-43 i Rigmor Stampe: H. C. Andersen og hans nærmeste omgang, 1918. Og Digteren har – vi kender lignende Tilfælde – skyndt sig at skrive denne Passus af til senere Brug, inden han puttede Brevet i Postkassen. Vi nikker gendende til den i „At være eller ikke være“, II, Kap. 3, hvor Niels Bryde skriver et Forsoningsbrev til sin fromme Plejesøster Bodil, men river det i Stykker: „Tro mig,“ skrev han, „jeg forstaaer saa godt din Sjæl og Tanke! Du er langt kjærligere, langt mere god, end jeg er eller nogensinde bliver i denne Verden, hvis Strømninger i Ondt og Godt fare gjennem mit let bevægede Sind. Din Tro er Dig en Skat, og jeg veed, den er en Guldmønt; taabeligt er det af mig, at stride om Præget paa den. Tænk Dig, hvad der maaskee er Tilfældet, at jeg maa samle fra alle Dybder i Naturen for at finde den Rigdoms-Sum, der er liig i Betydning med din, og muligt naaer jeg ikke, i Alt hvad jeg søger og samler, at vinde den Rigdom, Du alt har i din Guldskat!“ (SS V 394).

Først naar vi kommer til Bl. 7r, faar vi fast Grund under Fødderne: „Der bragtes Musik af Hartmann – det er saa svært, – nei „den gamle Vals“ af Lundby, den er yndig og saa er der saadan deilige Ord om Studenten og saa spillede den, „og af Berthas Claveer“, det var saadan tiltalende Musik. Tante Valborg holdt heller ikke af Hartmanns Sulamith, hun kunde næsten ikke ustaae det og hun var musikalsk, havde lært af Madam Simonsen, Stemmen var ikke stor, der var dem som troede hun græd naar hun sang, : hvad er der i Veien? sagde en Gang en Slægtning der kom ind i det hun sang.“

Den lille Situation findes i en Gruppe under Rubriken: Til Romanen, men blev ikke benyttet. Heldigt nok, for Den gamle Vals er nemlig ikke af Lumbye, men af hans Konkurrent C. C. Møller. Teksten var af Erik Bøgh (som Andersen ikke kunde lide), og den i sin Tid saa populære Sangvals udkom ifølge Dansk Boghandlertidende i August 1855 paa Gandrups Forlag. Berthas Claveer kom i November samme Aar hos Horneman & Erslev, og her er Musiken ganske rigtig af H. C. Lumbye; det drejer sig om den lille franske Vaudeville af Barrière og Lorin, som Hofteatret netop i denne Sæson med stor Sukces opførte med Høedt i Hovedrollen; Andersen fortæller selv 24.11.1855 Bournonville (der var Ven af Høedt, hvad vor Digter paa dette Tidspunkt ingenlunde var): „Høedt er ganske fortræffelig i et lille Stykke, som hedder „Berthas Cla-

veer“; her viser han Gemyt og sit sædvanlige Talent. Jeg har glædet mig meget ved at see ham her“ (B&B II 329). Indtryk af den teaterhistorisk berømte Hofteatersæson 1855–56 træffer vi igen langt henne i Optegnelsesheftet, Bl. 23v–24r, i sursød Anretning: „I Hoftheatret gaae Folk for at see Høedt og Wiehe, ikke for at see Stykkerne, Prume og Döbler vise deres Præstationer, Publicum er et bestemt Familiepublicum, de klapper og lee og der er ikke i Europa Komædie at see sige de, som i Hoftheatret. Der var heller ikke bedre Opera i Verden end der, da vi havde Italienerne i den første Febertid. –“

Her er vi saa heldige at kunne pege paa et Brevsted som Parallel; det skulde give et nogenlunde sikkert kronologisk Holdepunkt. 12.4.1856 skriver H. C. Andersen fra København til Henriette Wulff i Vestindien: „Theatrene staae paa samme Punkt som før, det vil sige ikke meget høit; Hoftheatret besøges meest, hvor man til Overmættelse faae de samme kjedelige franske Stykker, der altid handle om en Mand og Kone der kommer noget i Veien med, men saa ender det moralsk! – Høedt og Wiehe ere de egentlige Stykker der løbes efter, de trække som Prume og Döbler, dem er det og ikke den dramatiske Digtning der opfylder Folk. – De to skulde ogsaa være de første i hele Verden troe og sige flere Kjøbenhavnere; jeg forstaaer mig ikke paa det og kommer der sjældent“ (HW II 267). François Prume var en berømt belgisk Violinvirtuos, Ludwig Döbler en ikke mindre berømt østrigsk Tryllekunstner, der 16 Aar tidligere havde vakt Furore i København.

Vi er altsaa, hvor vi skal være, i Vinteren 1855–56. Blader vi nu en halv Snes Blade tilbage, læser vi Bl. 13v: „Skouv [o: Joachim Frederik Schouw] var en meget dygtig Mand men ikke en Storhed, som et politisk Parti gjorde ham. – Grev Knuth endnu mindre.“ – Og Bl. 15r: „Min Fortjeneste siger Hartmann ved Novellette er at jeg har bragt de isolerede Musikstykker til en Eenhed og givet denne en poetisk Duft der fuldkommen sætter i Stemning. – Dette har Hr Liebenberg i sit Kammerat Blad ikke følt og jeg faaer Skam til Tak.“ – Tidligere Udenrigsminister i Martsministeriet 1848 Lensgreve Fr. M. Knuth var død 8.1.1856. 7.1. bragte den af F. L. Liebenberg redigerede Avertissements-Tidende under Rubriken Musiknyt en Anmeldelse af J. P. E. Hartmanns Novellette i sex Smaastykker for Pianoforte, sat i Text af H. C. Andersen (op. 55). Hartmanns Musik rostes, medens Andersens Idé: at skrive Vers til Musiken samt Versene selv fandt mindre Bifald.

Saa naar vi frem til Maj Maaned og har her et Brev til Storhertugen af Weimar, der er dateret Basnæs 17.5.1856, men skrevet paa Holsteinborg. I en længere Udvikling om den nye Roman hedder det: „das

Reich jener Welt und das Reich dieser Welt stehen einander nicht feindlich gegenüber, sondern sind freundliche Nachbarreiche, kein Streit kommt zwischen sie; die Naturwissenschaft reisst die Wurzeln des Aberglaubens aus dem Acker der Religion“ (Jonas 147). Lignende Betragtninger forekommer i et Brev til Ingemann, Holsteinborg 28.5. (B&B II 350).

Hertil svarer to Optegnelser. Bl. 10v: „Riget af hiin Verden“ og „Riget af denne Verden“, ere ikke fjendtlige men venlige Naboriger, der kommer ingen Strid mellem dem uden mellem de bornerede Grændsebetjente, hvor den sunde, sande Oplysning savnes.“ Bl. 12v: „Naturvidenskaben rykker Overtroens Urter ud af Religionens Ager.“ Den sidste Maxime var Andersen saa glad for, at han hele to Steder i Romanen har anvendt den (SS V 457 og 465). Den første Optegnelse genfinder vi i en af de afgørende Scener i „At være –“ (II, Kap. 11), hvor Niels Bryde siger til Bodil, der hævder at „Riget af denne Verden og Riget af hiin Verden . . . staae hinanden modsat, og man maa enten vandre den ene eller den anden Vei“: „Jeg troer, det er ganske venlige Naboriger; de komme ikke i Strid, men deres bornerede Grændsebetjente komme det, fordi de savne den sande Oplysning“ (SS V 366).

Som før omtalt (S. 168) kom H. C. Andersen 23.5.1856 paa Holsteinborg til Klarhed over det springende Punkt i Romanen. I Niels Brydes Liv indtræffer den afgørende Vending, da han saaret ligger paa Valpladsen efter Kampen ved Nybøl 28.5.1848 (II, Kap. 7; SS V 430–36). Scenen er skitseret Bl. 27r–27v i Optegnelsesheftet med den udtrykkelige Tilføjelse: „(skrevet paa Holsteinborg)“. Umiddelbart derpaa følger to Faust-Citater: Fausts Replik fra Katekisationsscenen „Wer darf ihn nennen“ (Faust, I, v. 3432–41) og Mephistos Ord „Daran erkenn’ ich den gelehrten Herrn!“ straks i Begyndelsen af Tragediens anden Del (Faust, II, Erster Akt, v. 4917–22). Under sit Ophold i Weimar i Sommeren 1856 havde vor Digter 24.6. paa Storhertugens Fødselsdag overværet en Opførelse af 1. Akt af Faust II; i Leipzig fortsatte han Læsningen af Stykket, som han tidligere kun flygtigt havde bladet i, og 11.7. skriver han paa Maxen i sin Dagbog: „Idag endelig endt hele Göthes Faust, nemlig hele den anden Deel, Udgiven 1832“. Faust’ Trosbekendelse er citeret i Romanen SS V 459–60, Mephistopheles’ Spot over Videnskabsmændene et Par Sider tidligere (456). Som bekendt har H. C. Andersen helliget det meste af et Kapitel (II, Kap. 4) til et rigtignok meget uinspireret og tørt Indholdsreferat af selve Handlingsgangen i 2. Del af Goethes Tragedie (SS V 404–09).

Hermed er vi naaet til Juli 1856 som Nedgrænse for II, 3 til og med Bl. 28. Vi ved dernæst, at 1.9. var 1. Del af den nye Roman færdig i

Kladde; Enkeltheder i denne kan vi genfinde helt til Bl. 35v (en større Optegnelse: 4 Luftarter σ : eller Gas; se SS V 365). Resten af Heftet fyldes fortrinsvis med naturhistoriske Notater om Bladlus og om Bier samt nogle Citater af Fabris Stridsskrift mod Materialismen, som Andersen ifølge sin Dagbog sluttede Læsningen af 22.5.1856 paa Holsteinborg (HCA paa Holst. 28; smlgn. B&B II 350).

Optegnelsesheftet II,3 er altsaa tidligst paabegyndt i Slutningen af Aaret 1855 eller vel snarere i Vinteren 1856. Og det har været færdigskrevet inden September 1856, formentlig paa Basnæs i Slutningen af August.

„Jeg samler til min nye Roman; der er saa Meget, jeg for den maa see at tilegne mig og ret faae klart ind“, skriver H. C. Andersen 31.12. 1855 til Ingemann. Optegnelsesheftet tyder da ogsaa paa meget seriøse Bestræbelser. Det er inddelt i en Række Grupper, men hver Gruppe fylder kun i faa Tilfælde mere end et enkelt Blad, saa kommer der en ny Overskrift; og Rubrikerne skifter og kommer igen: Videnskab (Bl. 1, 9r, 12v, 26, 31, 35-38). Tanker (Bl. 2, 3v-4, 9v-10r, 11r, 12r, 17-25, 29, 32-33r). Natur (Bl. 3r). Til Romanen (Bl. 5r, 7r, 11v, 13, 16, 27-28, 34). Religion (Bl. 5v, 7v-8r). Religion og Videnskab (Bl. 6, 8v, 10v, 33v). Mit eget Livs Historie (Bl. 15r). Videnskab og Religion (Bl. 15v). Den ny Aladdin (Bl. 30r). Navne til Romanen (Bl. 30v). Vi møder et Opbud af Citater: Goethe, Confucius og F. H. Jacobi; Theologer som Calvin og Martensen; Macaulay's Essays; Matematikeren Johann Heinrich Lambert; Materialister som Feuerbach, Carl Vogt, Eduard Zeller og deres Modstander Friedrich Fabri o. fl. Det ser grumme lærd ud, men er for Størstedelen Andenhaandsviden.

De forskelligste Emner strejfes fra Videnskabens Omraader. Her er astronomiske Spørgsmaal: Afstandene i Verdensrummet, Maanens Atmosfære, Mælkevejen, Jupiter og Solen etc.; zoologiske Notitser om mikroskopiske Dyr, Fluens Snabel, Myrer, Galdehvepse og Ørentviste, Bladlus og Bier. Men især naturligtvis de brændende Problemer om Videnskab og Tro, Sjæl og Legeme. Her refereres Materialisternes Udtalelser om Grundstofferne, Livets Opstaaen og Tilværelsens evige Kredsløb, hvor alt vender tilbage til sit Udspring, Sandseverdenens Indvirken paa Hjernen, Materien ctr. Aanden og Theologernes Svar om Gud som Kraften udenfor Materiens Verden, Sjælens Udødelighed.

Impulsen til denne Drøftelse af en Række af Tidens mest og heftigst diskuterede Livsspørgsmaal skylder Digteren sikkert den Omstændighed, at han netop i Efteraaret 1855 løste Billet til Professor D. F. Eschrichts populære Forelæsninger. Den kendte Fysiolog og Zoolog indbød til „Fo-

redrag for Herrer og Damer over saadanne Æmner af Physiologien, som bedst kunne tjene til at oplyse Forholdet mellem de almindelige Naturkræfter, det organiske og det aandelige Liv, og med dette Maal for Øie, ved selve Naturforskningens nyeste Resultater at gjendrive Materialismen“. Forelæsningerne holdtes paa Universitetet i Auditorium 5 hver Mandag og Torsdag Kl. 6 $\frac{1}{2}$; de begyndte 12.11. og var afsluttede, da Andersen 20.12. skrev til Bournonville (B&B II 333). Breve til denne Ven, der paa dette Tidspunkt var Balletmester i Wien, til Ingemann og til Henriette Wulff viser, at vor Digter var en flittig og interesseret Tilhører; han priste Etatsraadens „herlige, levende Foredrag“ (B&B II 333) og fandt, at han „aandfuldt og inderligt bekæmpede Materialismen“ (sst. 338; se ogsaa HW II 249).

Adskilligt af den Viden, han lægger for Dagen i II,3, maa vist stamme fra Eschricht. Men desværre synes Forelæsningerne ikke at være blevet trykt, saa det er ikke muligt i Enkeltheder at konstatere, hvad Andersen skylder dem.

Derimod ved vi sikker Besked med Hensyn til hans anden Hovedkilde, naar det gælder Notaterne om de farlige nye tyske Tanker. Paa Holsteinborg skrev han i sin Dagbog 22.5.1856: „Endt: „Briefe gegen den Materialismus von F Fabri“; de have belyst meget hos mig, men ikke klart udsløttet hver Materialistisk Paastand; jeg staaer med meer Erfaring, lige klog mellem Aand og Materie, men det Usynlige i mig vil det Usynlige“ (HCA paa Holst. 28). I et Brev til Ingemann, sendt Dagen efter, siges der, at Bogen, som han havde taget med paa Landet, „har i flere Retninger kastet Lys i min Sjæl“, og vi ved, at han selv har ejet den (B&B II 350. Estrid og Erik Dal: Fra H. C. A.s boghylde, 1961, 39 f., 91).

Briefe gegen den Materialismus udkom i Stuttgart med Aarstallet 1856, men forelaa allerede sent paa Efteraaret 1855. Forfatteren Friedrich Fabri var paa dette Tidspunkt protestantisk Sognepræst i Bonnland ved Würzburg, og Bogen gjorde ham kendt over hele Tyskland. Han blev senere Missionsinspector i Barmen, interesserede sig meget for Kirkepolitik og for Kolonispørgsmaalet. Hans Bog er ikke en samlet Fremstilling af Emnet, men et polemisk Lejlighedsskrift, voldsomt i Tonen. Bortset fra det første Brev, der indeholder et almindeligt Opgør med Feuerbach, Vogt, Moleschott og Büchner, er det mest Polemik mod enkelte ganske nye Bøger eller Afhandlinger. Forfatteren kalder de fire første Breve en Karakteristik og Kritik af Materialismen; 5. og 6. Brev er rettet mod Pantheismens og Rationalismens Maskepi med den moderne Naturvidenskab; Nr. 8 og 9 handler om Forholdet mellem Tro og Viden,

mellem Naturvidenskab og Theologi. I Brev 7 benytter Fabri Lejligheden til et dogmatisk Opgør med en katolsk Embedsbroder. Foruden mod de nævnte fire store Materialister rettes Skytset mod Rudolf Virchow, Heinrich Czolbe, Eduard Zeller, M.J.Schleiden og Rudolf Wagner; heller ikke den store Alexander von Humboldt gaar fri.

Aabenbart paa et ret tidligt Tidspunkt maa H. C. Andersen være blevet opmærksom paa Bogen. Ganske vist forekommer Fabris eget Navn kun een Gang, Bl. 31r: „Det Oversandselige ∴ det Uklare tør vi ikke erkjende siger Materialisten, det existerer ikke. Hvad er da Tid og Rum? Det er oversandselige Begreber. *Tal* er [ikke] en sandselig Forestilling og paa den bygger en heel Videnskab Mathematik siger *Friedrich Fabri*.“

Stedet finder vi S. 77-78 i et polemisk Opgør med Czolbes Neue Darstellung des Sensualismus. Men sammenholder man II,3 med Fabris Bog, finder man ikke færre end 23 Optegnelser, der gaar tilbage til det tyske Stridsskrift – lige fra en saa lidet særpræget Sætning, som staar paa Hefkets sidste Side (Bl. 38v): „Mellem Overtro og Vantro – staaer Troen“ (Fabri S. 147: „zwischen Aberglauben und Unglauben steht erhöht *der Glaube*“), og til alle Hefkets Citater af F.H.Jacobi, Feuerbach, Zeller og Vogt. Det ene af Vogt-Citaterne: „Den rene Forstands Fad Lindser“ (Fabri S. 65: „das Linsengericht des reinen Verstandes“) fra Bl. 12v tillægges i Romanen blot „en i vor Tid berømt Lærd“ (SS V 396). Mon Andersen, da han drog i Leding mod Materialismen, overhovedet har læst andet end Fabris Bog og *maaske* Feuerbachs „Ueber Philosophie und Christenthum“ (1839), som det nævnes, at Niels Bryde i al Hemmelighed studerer? (SS V 339). Intet Under, at den velorienterede Samtidskritik trak paa Skulderen af „At være eller ikke være“, for saa vidt den skulde gælde som Indlæg i Dagens standende Strid.

De første Fabri-Optegnelser, fem i Tallet, staar allerede paa Bl. 12v under Overskriften *Videnskab* 1-8. I Bogens Rækkefølge er Citaterne hentet fra Fabris Dritter Brief, rettet mod den store Læge Rudolf Virchow, hvis berømte Sætning „omnis cellula e cellula“ (enhver Celle kommer af en Celle), afskrevet paa dette Sted fra Fabri S. 55, Andersen anbringer i Romanen (SS V 395). Disse Fabri-Citater er altsaa indført endnu tidligere end de før aftrykte Optegnelser om Grev Knuth og om Hartmanns Klaver-Novелlette. Hvorledes er det nu muligt at paavise, at Digteren her virkelig har haft Fabris Bog i Haanden og ikke har sin Viden fra Eschrichts Forelæsninger? En ganske lille tilsyneladende meningsløs Notits røber ham. Den lyder: „6. „Nichtswisserei“ ∴ Intets Klogskab.“ Løsningen findes S. 65 hos Fabri; her ender en længere besværlig tysk Sætning med Ordene: „von Vielen vielmehr zur Folie einer mehr oder

minder brutalen, ethischen und intellektuellen „Nichtswisserei“ gemacht werde!“

Vi skal saa blade helt frem til Bl. 26v, altsaa efter Optegnelsen om Høedt og Wiehe, som vi genfandt i Brevet 12.4.1856 til Henriette Wulff, og umiddelbart før Udkastet til det paa Holsteinborg i Maj digtede Kapitel. Hvorfor Andersen, som vi saa det før, begyndte langt inde i Fabri's Bog med sine Notater, ved jeg ikke. Nu har han taget den forfra. Bl. 26v har seks Citater, tre fra Erster Brief, tre fra Zweiter Brief; to af dem kom til Nytte i Romanen (SS V 417-18).

Bl. 27r staar der i Udkastet til den omtalte vigtige Scene, hvor Niels Bryde livsfarligt saaret ligger forladt paa Valpladsen: „Saaret brændte, alle Indtryk udefra var endnu levende, men chaotisk[e], men oven over dette Chaos svævede endnu en Tanke, han fornam det, en Tanke mægtigere end Indtrykkene; den materialistiske Sætning „nihil est in intellectu, quod non ante fuerit in sensu“ kunde han ikke her anvende“. Sætningen (der er intet i Sjælen, som ikke først har været i Sansningen) er hentet fra Fabri S. 35. Den kom *ikke* med i den endelige Redaktion af Teksten.

Ogsaa Goethe-Citatet: „Die Theile habt ihr in der Hand, / Fehlt leider nur das geistige Band!“ (Bl. 29v, ogsaa med dansk Oversættelse) stammer fra Fabri (S. 6) ligesom det paa samme Blad anførte Jacobi-Ord: „Med Hoved en Hedning, med Hjerte en Christen“ (Fabri S. 174), som Andersen mellem 25 Muligheder overvejede at bruge som Titel til sin Roman („Hedning i Hovedet, Christen i Hjertet“, Bl. 30v).

Benyttelsen af en Passus fra Vierter Brief Bl. 31r er omtalt S. 175. Vi har nu passeret „Faust“-Læsningen i Juli 1856. Bl. 32v findes fem Citater fra 8. og 9. Brev, altsaa Bogens sidste Afsnit. I Romanen (III, Kap. 3) læses: „Organet og Livskraften kunde være et og det samme, og idet han antog det, maatte han erkjende, at med Hjernens Tilintetgjørelse maatte Sjælen døe“ (SS V 396). Hertil svarer Optegnelsen Bl. 32v: „Dersom Organet og Livskraften er det samme, da døer Sjælen med Hjernen – men det maa først bevises og det have Ingen kunnet“. Sætningen refererer en længere Udvikling S. 196 hos Fabri, og Tankegangen er, som det ses sst. S. 11, hentet fra Carl Vogt.

Optegnelserne slutter Bl. 38v, Hefkets sidste, med Udtalelser bl. a. af Zeller og Feuerbach, alle med Hjemmel hos Fabri (S. 113-14, 147 og 10). Den sidste lyder saaledes: „Feuerbach antager at Forstanden er noget Phosphorisk i Hjernen“. I Romanens Kapitel Ingen Christen (II, Kap. 5) formuleres det saaledes: „dens Phospor, som Feuerbach havde lært ham, lyste som Lygte ved denne ind i og om sig Skuen“ (SS V 417). Og til-

sidst, da Niels drøfter Udødelighed med Esther: „Vore jordiske Dele [siger hun] gaae ud i det store Kredsløb, ogsaa Aanden, det langt Hoiere naaer til sit Ophav! Her mødes Videnskab og Bibel, Aanden gaaer til Gud, til sin Opstandelse, et evigt Liv!“

„Og har Erindring og Bevidsthed?“ spurgte Niels Bryde. „Gaaer Hjernens Phospor op i Gasarter, hvad er da vor Udødelighed? Ingen!“ (SS V 455-56). Det maa imidlertid ogsaa bemærkes, at Niels' Betragtninger i II, Kap. 7 (Paa Valpladsen) (SS V 434) er Laan fra S.15 hos Fabri (løsrevne Citater af Moleschotts Skrifter), men *ikke* genfindes i II,3. Muligvis kan de have staaet paa Bl.14, som er revet ud af Optegnelsesheftet.

Endnu en Kilde til Romanen røber II,3. Bl.19v-21v findes en Række Optegnelser af Lokalsagn fra Silkeborgegnen: Dynnersvold, Ebbestrup, Den usynlige Steen i Dybdal, Bjergfolk, Maren Krokone, Svenske Krig, Det døde Hul, hvoraf navnlig Maren Krokone fik stor Betydning for Bogens Handling (I, Kap.10 og III, Kap. 8; SS V 360-63, 500-01). I Rejseskitsen Silkeborg, fra Folkekalender for Danmark 1854, der ogsaa indeholder et Par Sagn, skriver Andersen i en Note til Teksten: „Flere Oplysninger og Sagn, Silkeborg vedkommende, skylder jeg især Etatsraad A.Drewsen, som med stor Flid og Iver har samlet disse under et Sommerophold der i Egnen“ (SS VI 276). Digterens gode Ven, Justitiarius i Kriminalretten Adolph Drewsen, havde under et Besøg 16.6.-25.7. 1850 hos sin Broderson, Fabrikant Michael Drewsen, Silkeborgs Grundlægger, ført en udførlig Dagbog og efter Hjemkomsten til København af denne uddraget og renskrevet de mange Folkesagn han havde noteret paa sine Vandringer. Dette Hefte har han stillet til Andersens Disposition. Dagbogen og Silkeborgsagnene er nu tilgængelige i en smuk, af Stadens Historiker, Overretssagfører Otto Bisgaard besørget Udgave: *Fra og om Silkeborg, Justitiarius Adolf Ludvig Drewsens Dagbog under hans Ophold paa Silkeborg 1850* (1944).

I Andersens Extract af Drewsens Optegnelser mangler Sagnet om Per Guldgraver (Drewsen a. St.172-75), der dog genfortælles i Kapitlet Lappeskræderen i Romanen (I, Kap.4), og som der igen hentydes til SS V 466. Forklaringen er den simple, at Andersen allerede i sin Silkeborg-Skitse havde benyttet det (SS VI 281) og altsaa havde sit eget trykte Forlæg at holde sig til.

Til Ingemann skrev H.C.Andersen 28.5.1856 fra Holsteinborg: „Paa min Roman har jeg skrevet meget i disse tre Uger, dog ikke saaledes i Følgerække, at jeg vil kunne læse det for Dem. Denne Bog kommer ganske anderledes tillive end mine tidligere Bøger; den er heelt tænkt, men

træder frem i forskellige Partier; om det er godt eller galt, vil Tiden vise“ (B&B II 350).

Det gælder ogsaa om Optegnelserne i II,3 at de ingenlunde er skrevet i Romanens Følgerække. Forfra indtil Bemærkningen om Grev Knuth og om Liebenbergs Anmeldelse (Bl.1-15) findes i indbyrdes fuldstændig tilfældig Orden 9 Optegnelser, benyttede i Romanens 1. Del, 5 til 2. Del og 23. til 3. Del. Herfra til den paa Holsteinborg digtede Scene paa Valpladsen (Bl.16-27v) træffer vi 10 Optegnelser til 1. Del, 8 til 2. Del og 9 til 3. Del. Resten af Heftet (Bl.27v-38) rummer 7 Optegnelser til 1. Del, 8 til 2. Del og 11 til 3. Del. Det allerførste Blad i Heftet indeholder saaledes een Optegnelse, der er brugt i I, Kap.9 (SS V 342), een i III, Kap.6 (SS V 487), igen en i I, Kap.9 (SS V 343). Nr. 4 blev ikke benyttet: „Biskop Münster var en stor Natur for sin Tid i Danmark, men han naar ikke ud over den, og ikke ud over Landet. –“

Og endelig Nr.5: „Frøkorn der have ligget over 2000 Aar i Pyramiden, have endnu den Livskraft i sig at de plantede, have skudt frisk Spire“. Lidt forskelligt formet og anvendt kommer Sætningen igen baade Bl.17r og Bl.36r; den er saa benyttet paa et afgørende Sted i Romanen, i III, Kap. 8, hvor Mumiehveden bliver Symbol paa Sjælens Udødelighed. Taterkvinden bøjer sig ude i Skoven ved Silkeborg over sin døde Søn, Krøblingen, Idiotten: „Hun huskede i denne Stund, hvorledes engang hendes Moder havde taget et Maiskorn ud af en Mumies knyttede Haand, hvor det havde ligget i fire tusinde Aar; det trykkede hun ned i den nærende Jord, hvor Solen kom og skinnede varmt, det skjød da Spire, satte Blad og Stilk, bar hundredfold. „Kan Kornet, der har ligget knugnet i Dødens Haand, trives og bære Frugter efter Aartusinder, skulde da mit Barn, en Menneskesjæl, fordi den Aaringer knugedes af Sygdommens Skal, ikke naar den kommer i den rette Jordbund, i Livets rette Sol, igjen skyde op og voxe? – Tilvisse! deilig skal han blive! slank og springende! med lysende Øine og røde Læber, hos *Alako!*“ (SS V 504). Den sidste Vinter Digteren levede, offentliggjorde han 21.3.1875 i Illustreret Tidende et Digt Miraklet (SS XII 398-99), skrevet 8.2. samme Aar, hvor Tanken igen tages op: „– Et saadant Liv i et Korn er lagt! / Hvor stor er da Menneskesjælens Magt? / Dens Hylster lægges i Jorden ned, / Men selv har den Liv for Guds Evighed.“

Det vilde være fristende Kapitel for Kapitel at dokumentere, hvad Digteren under sit Arbejde paa „At være –“ har benyttet af sine Optegnelser, men en saadan Undersøgelse vilde trække for store Veksler paa Læsernes Taalmodighed. Det maa dog straks pointeres, at II,3 ikke i den Forstand er en Studiebog, at man der vil finde mange Enkeltscener skit-

seret eller i Detaljer kan følge Handlingens Opbygning. Det er som sine Forgængere først og fremmest et Arsenal for Iagttagelser, Indfald og Tanker, egne eller andres, som Digteren kan ty til for at „montere“ sin Tekst med. II,3 har ikke været hans eneste Støtte under Arbejdet, men han har flittigt brugt det. Herom vidner klart den Omstændighed, at i al Fald 91 Optegnelser (maaske kan der endda identificeres flere) kan genfindes i Romanen.

Bortset fra Sagnene fra Silkeborgegnen spiller Optegnelsesheftet næsten ingen Rolle for de jyske Kapitlers Flertal, og mellem dem er maaske de kunstnerisk mest værdifulde i „At være –“. Dette gælder især Kap. 2–6 og 10 i I. Men heller ikke III, Kap. 6–8 kan opvise mange Laan fra Tanke-Arsenalet. Afsnittet om Krigen i 1848 bygger paa Øjenvidners Beretning, som Andersen i selve Krigsaaret havde nedskrevet i sin Dagbog paa Glorup; Kolera-Aarets Begivenheder var naturligvis 1856 i frisk Minde saavel hos Autor som hos hans Læsere. Det fornøjelige Kapitel „Genie og blind Allarm“ (II, Kap. 2) viser sig at være et Udkast til et Lystspil, der aldrig blev skrevet (Coll. 41, 4to, VI,31).

Men Flertallet af Optegnelser genfinder vi, som rimeligt er, i de store Diskussionskapitler: i I gælder det Kap. 9: Den nye Montanus og 11: Ufred i Hjemmet, i II: Kap. 3: Saaledes var nu Niels Bryde, 5: Ingen Christen og 7: Paa Valpladsen og i III: Kap. 2: Tro og Viden og 3: Selvprøvelse. Og dernæst i de Partier af Bogen, hvor Hr. Svane fører Ordet. Optegnelserne viser, at Andersen havde tiltænkt ham en endnu større Rolle end han tilsidst fik betroet (Bl. 7r, 13r), men han er i al Fald sin Digters Talerør, hvor det gælder Meninger om Kunsten og om Menneskene, en „Cache-désordre“ for hans mange Indfald, skrev Dagbladets Anmelder (25.7.1857). Han dominerer Indledningskapitlet og senere III, Kap. 4. Her er der skaffet Plads til adskilligt Stof, som i Grunden er baade Bogens Idé og dens Handling uvedkommende, men som Andersen følte Trang til at lufte sine Anskuelse om.

Nogle Tekstprøver fra II,3 vil give en Forestilling om Hefkets Indhold. Først et Par Optegnelser der viser, at Romanens Hovedtendens hele Tiden har staaet Digteren klar, selv om dens Handling først lidt efter lidt er vokset frem. Den allerførste Optegnelse, der faar Overskriften Til Romanen, og som naturligvis er forsynet med sit Blækkryds (Bl. 5r), er et Udkast til det vigtige Kapitel i 1. Del Den ny Montanus, hvor Studenten kommer hjem til Præstegaarden opfyldt af Videnskabens sidste Resultater, og hvor det første Sammenstød mellem ny og gammel Tid indtræffer. Vi lægger Mærke til, at Hovedpersonen her er Polytekniker, medens Niels Bryde i „At være –“ først studerer Theologi, siden Medicin.

Hvorledes Skitsen blev udført nærmere, kan efterlæses SS V 341-48. Men i II,3 staar der: „Sønnen af den gamle Præst er Politecniker; ved første Hjemkomst er han i den stille Præstebolig opfyldt af Videnskaben er dens Apostel, udruller for Præsten og Hustru Natur Skattene; fra Ædderkoppens fine Spind til Stjernerummet; taler om Fiskeavl – om Skydannelse, Luftballon og Daguereotypen. Han viser Gud i Naturen, – udtaler Guds Herlighed. – – „Du kommer som en ny Montanus“, siger Præsten. „Og havde Montanus Uret, var denne ikke hos hans Omgivelse“. – Den unge Mand der stod i den nye klarnede Tid maatte være som han var, Spiren laae i ham, hans Udvikling, hans Liv havde baaret hen til; som Spiren til Egen ligger i det lille Olden, saaledes Spiren til Manden selv i Barnesjælen. – Videnskaben afslører de uforanderlige Naturlove efter hvilke Gud styrer det Hele; Hvad der syntes Disharmoni som enkelt, bliver Harmoni i det Hele, og til det Standpunkt fører Videnskaben os.“

Paa Bl.13v, hvor den nyligt afdøde Grev Knuth nævnes, staar der, ligeledes forsynet med Kryds, en Optegnelse, der kommer igen i II, Kap. 1, efter Niels Brydes Brud med hans Barndomshjem. I Romanen er det Plejesøsteren Bodil, ikke Præstekonen, der tager den forlorne Søns Parti (SS V 374): „Niels var et klogt Barn“, sagde den gamle Præstekone, „hans Forstand stod tidlig i Blomstren“ „Hvad nytter det, naar den sætter en Frugt som ikke kan modnes i Herrens Solskin!“ sagde Præsten. „See til Slaaentjørnen, den har de første Blomster og dens Frugt staaer den hele Sommer og Høst uden Frugten modnes, saa kommer den kolde Vinter, den første Sneec og den modnes!“ – „Men er dog stram og bitter!“ sagde Præsten. „Den kan dog presses og blive en liflig Viin!“ sagde den gamle Kone.“

I sit tidligere (S. 171-72) citerede Brev af 17.5.1856 til Storhertugen af Weimar (Jonas 146-47) skriver Andersen om sin nye Roman: „Ich habe diesem Buch noch keinen Namen gegeben, aber wenn ich einen solchen aussprechen sollte, der Ihnen, K. Hoheit, den Inhalt andeuten könnte, müsste ich es nennen: „Der neue Aladin“. Der Held steigt in die Tiefe der Wissenschaft und holt die Lampe der Religion, welche dieselbe ist, die aus den Blättern der Bibel strahlt . . .“ Hertil svarer tre Optegnelser Bl.30r under den fælles Overskrift *Den ny Aladdin*.

1. „Den ny Aladdin“ kan Romanen hedde; ogsaa han [er] en reen barnlig Natur, der med Barnesind lytter til Bibelens Ord, med Barneøine seer Naturen og i den griber Sandhedens Lampe, det evige Lys for Tro og Videnskab der lyser længer end Menneskeøiet mægter at see, „forund mig, o Gud at være dit Redskab, ikke til min Æres Skyld, min Forfængelighed, bøi mig kun, men lad mig bære Menneskene over denne Tvivlens Kløft som for mig bøier sig til Broc. –“

2. (I vort eget Bryst er Lykkens Lampe); Religion og Videnskab er samme Lampe, med to Flammer, men det er den samme Væge der er tændt, den samme Olie der nærer den, de brænde og mødes – („og gaae ud!“ siger Dæmonen).

3. Han stiger ned i Naturens, Videnskabens Hule og finder der den „forunderlige Lampe“: Religionen.

Paa Bagsiden af samme Blad er Den ny Aladdin opført paa Andenpladsen mellem de 25 Forslag til *Navne til Romanen*. Navnet blev ikke brugt til Bogens Titel, men det er Overskriften paa dens pompøse Slutningskapitel. Allerede i I, Kap. 2 anslaaes dette Bogens Ledemotiv: „Han drømte nemlig en Nat, at han som Aladdin steg ned i Hulen, hvor tusinde Skatte og skinnende Frugter næsten blændede ham; men han fandt og fik den forunderlige Lampe, og da han kom hjem med den, var det – hans Moders gamle Bibel“ (SS V 278). Paa Romanens sidste Sider gennemspilles det nu i fuld Instrumentation (SS V 507).

Arsenalets Vaabendepot til Kampen mod Materialismen er der næppe her nogen Grund til at inspicere nærmere. Dækker Udsagnene end ogsaa Andersens Overbevisning, saa er de dog kun sjældent formet af ham selv. Blot et eneste Citat af de mest personligt følte kan vist gøre det ud for mange. Det er anvendt i Esthers Ord til Niels Bryde i III, Kap. 2, Tro og Viden (se SS V 455). Bl. 22v–23r skriver Digteren: „Naar Rosentræet i Urtepotten er visnet hen, hvert Blad faldet af, hver Stilk tør og uden Livskraft, Roden selv en tør træet Stilk, da siger man: „det er gaaet ud!“ hvor betegnende, meget mere end vi tænke over det ved at høre det os vante Udtryk. – Den hvis Religion kun bygger i Videnskaben erkjender denne Betydning, den som bygger i Bibelens Ord erkjender det lige saa fuldelig. – Det er gaaet ud, siger den Lærde, Uhrværket er istaae, Bestandelene ere gaaet hver til deres Udspring, Brint, Ilt og alt hvad de mange Elementer der udgjør Verden ere vendte tilbage, de ere gaaede ud af den Skabnings Kredsløb ud i det store Verdens Alt for at virke evig og altid, men ikke i samme men i forskellige Stoffer, Tyendet har forladt Huset og er gaaet i andre Huse – det er et betegnende Billed og erkjende vi det, da lad os blive ved Lignelsen og vi huske da ved Tyendet paa Herskabet, hvor hen er det gaaet, Herskabet Aanden, ja just i det vi sammenstille Planten med Mennesket, der ogsaa gaaer ud sige vi, hvorhen gaaer Herskabet, her mødes Videnskab og Bibel, det nye Testaments Forkyndelse Opstandelse et evigt Liv, Det gamle Testamente lover det ikke (Jobs Bog er et Fornægtelsens Blad deri?)“.

Vi kommer saa til Hr. Svane og skal straks minde om, at en ikke ringe Del af hans Paradoxer og Aandrigheder er Gengangere fra II,1 og II,5

(se S. 160f., 165f.). Ud over hvad der staar i Romanens første Kapitel, kan vi i II,3, Bl. 13r læse, at Hr. Svane og hans Broder „Generalen“ – han er Generalkrigskommissær – er Sønner af en Marskandiser, og at Hr. Svane nu ernærer sig som Collegieafskriver; i „At være –“ har han „sit tarvelige Udkomme ved Correcturlæsning og ved at købe paa Auctioner gode gamle Bøger og Kobberstykker, som han igjen overlod Samlere“ (SS V 265). To Optegnelser trækker hans Rolle som hemmelig Samfundsrevser noget skarpere op end i den endelige Redaktion. Den sidste af de to turde ogsaa vise, i hvilken Grad Digteren har opfattet ham som sit eget Talerør: „Generalens Broder siger: Blade, Smaaskrifter det er Muursteen til Efterslægten hvorfra den faaer om Fortidens Bygning, og saa er der Partiskhed, Clique, Falskhed, – men Sandheds Kornet groer og findes dog – tag jer i Agt for Generalens Broderson (!) der ligger efter ham en ærlig Nedskreven af hvad der egentligt taltes og sagdes om Personer og Ting, hvorom det trykte Ord er falsk eller ikke trykt, det undertrykte kan maaskee engang komme med fede Typper. Ingen tænkte paa Generalens Broder, købte ham, tog ham til sine Gilder, smigrede hans Forfængelighed og han har opskrevet, som det var og givet Nogle til mangt et gaadefuldt Stykke. – Vi har Papirerne fra Generalens Broderson de skal ikke trykkes, det blev Skandale – de lægges hen – til andre Slægter.“ (Bl. 7r). – „Vandt jeg 50000 i Lottoriet da vilde jeg skrive, skrive en Bog om hvorledes min Tid var, Politikerne, Poeterne, Alt – *vi* nævne ikke Navne – et Indlæg for Efterverdenen – ærligt som for Guds Aasyn, men – man maatte kunde være uafhængig!“ (Bl. 13v).

Stedet har vundet meget ved at komme under Romanens Røgt og Pleje. Hr. Svane fortæller i Kapitlet Hr. Svane (SS V 474–75), hvorledes han skriftligt har givet „min Jury-Kjendelse om „her hjemme i vor Tid!““: „Jeg har skrevet to,“ sagde Hr. Svane, „*Dommedag i det Store og Dommedag i det Smaa*; ja det hedder Bøgerne ikke, de ere heller ikke færdige, og jeg oplever heller ikke, at de blive det. Men den af dem, som egentlig hører til vor Samtale her, er Optegnelser, jeg har gjort om min Tids Personligheder og Begivenheder her hjemme, dem man nu seer gjennem Partiernes eller Forholdenes Brillor; jeg giver det skrevne Blad taget lige fra Munden, Sandheden uden Glacéhandsker eller ond Villie; jeg troer og haaber, Vorherre selv vil skrive paa, det er meget ærligt og rigtigt, hvad Hr. Svane fortæller. Manuskriptet kan nu ligge hen et halvhundred Aar efter min Død, og saa – ja Godtfolk, I vide ikke, hvo af Eder der staaer i „Hr. Svanes Bog“, og hvad jeg klarer! Jeg har Smaa og Store klædt af, saa at de kunne gaae og lægge sig – dersom de have en god Samvittighed!“ tilføiede han med et godmodigt Smil.“

Hr. Svane har sin beskedne, men hyggelige Stue „i et Baghuus i Amaliegaden, nær ved, hvor „Casino“ nu er bygget“ (SS V 268). Til Udsigten fra hans Vindu, der er antydet med faa, men smukke Linier i Romanen, findes under Overskriften Natur følgende Skitse i Optegnelsesheftet, Bl. 3r: „Een af de smukkeste Promenader til Vands, inde i selve Kjøbenhavn, vide Kjøbenhavnerne slet ikke af; det er den store Kanal fra Knippelsbro til Toldboden, den frembyder saa aldeles Skuet af en Flod, der eier Rhinens klare, grønne Vand; det er ikke en Seilads mellem døde Bygninger, som man vel kan kalde Pakhusene med lukkede Laager, nei her er Afvexling, man seer Holmen med sin Kjøre Vei, Dokken, Haver og udløbende Gader og rundt om Fartøi ved Fartøi; nu møder man et Skib bugseret ved Damp, nu seer man roende Dreng, der i Baad ere komne ud paa dette Kjøbenhavnernes Mare incognita. Christianshavns Kirker og Børsen løfte deres Taarne, Slottet seer man; men Ingen finde paa, for Fornøielse at roe her igjennem; heelt ned i Havnen gaaer man ikke, der har man jo ikke Noget at gjøre, man kommer der maaskee engang om Aaret for at kjøbe Brænde paa et Brændeskib, det træffer sig at her er Bryllup i Gaden eller anden Fest og Skibene flagge; „det var saamænd grumme kjønt!“ siges der. Men man kommer der først igjen næste Aar for at kjøbe Brænde.“

Ved at gennemblade Optegnelsesheftet med Romanen liggende ved Siden af paa Skrivebordet undres man Gang paa Gang over, hvor tilsyneladende ubetydelige Iagttagelser den store Digter har noteret sig for saa senere omhyggeligt at benytte dem. Bl. 11 v staar der: „I Kjøbenhavn var Niels kommet i Vane med, som mange andre unge Mennesker at gjøre Nat til Dag og Dag til Nat; han læste meget, læste, om just ikke Theologi, men det var om Natten, Klokkeren tolv begyndte han gjerne og kunde blive ved til fire om Morgenen; men saa sov han igjen til 11 à 12, der var altsaa intet vundet, ikke engang Lys!“ Det er jo ikke meget mærkeligt, men kommer dog med, en Del omarbejdet, SS V 338. Om Esther, den kvindelige Hovedperson, fortælles SS V 412: „Esther, naar hun sad til Bords, lagde altid sit ene Been op under sig og sad paa det“. Det svarer til følgende Optegnelse (Bl. 13r): „Hun havde den Særegenhed at hun altid selv ved Middagsbordet sad paa sit ene Been; paa østerlandsk [Viis] havde hun det ene op under sig; man kunde ved Bordet kun opdage een Fod.“ Begyndelsen af en anden Optegnelse (Bl. 34v) lyder: „Han var interessant som Ungdommen i vor Tid er det, han talte altid med Modsætninger og opnaede en Slags Komik ved at bruge pathetiske eller ophøiede Udtryk om Hverdagsting“. Under Dilettantforestillingen ved Hr. Meibums „Piquenik“ sidder der i Salen en Person, der

overhovedet kun med disse faa Linier omtales: „Bag ved sad en ung Contoirist, meget talende og med Modsætninger; hans Humor bestod i at bruge pathetiske eller ophøiede Udtryk om Hverdagsting“ (SS V 327). Saa havde *den* Jagttagelse gjort sin Nytte!

Det som den Dag i Dag holder Liv i Romanen, er de mange, ofte morsomme Scener udenfor Centralhandlingen og det store Galleri af mærkelige Typer. Hertil er lidt, dog ikke meget at hente i II,3. Maaske husker man Kapitlet „High life paa anden Sal“ i Romanens 1. Del. Niels Bryde er som Student kommet til København, og Hr. Svane tager ham nu med til „kjøbenhavnsk Piquenik“ hos den fortræffelige Hr. Meibum, der havde forsøgt sig, fortæller Digteren, i alle Aandsretninger, været Maler, Skuespiller, Bladudgiver, været forlovet, men slog op igen, og havde levet af det altsammen. Han inviterer til et stort Gilde, og her er et fattigt Udkast til den muntre Underholdning, som udførligt beskrives SS V 324–27. Det findes Bl. 24v: „Der var Bal i Skolestuen, Væggene vare behængt med Guirlander, men alle Muursprækker vare dog ikke skjulte, Bænkene havde faaet Katuns Overtræk, skjøne at see men haarde at sidde paa, Fruen aabnede med Polonaisen, hun havde blaa Turban med alle sin Mands Brystnaale, en heel Juveleerboutik. Kræm og Geele fik man, men der var saa lidt paa Talerkenen at det saae ud som om det var Levninger man bar om, halv afspiste Talerkner. —“

Samme Meibum gaar det helt galt tilsidst; han ender paa Almindelig Hospital, hvor den skikkelige Hr. Svane opsøger ham. I den Anledning hedder det: „Senest, det var for to Aar siden, standsede han Hr. Svane og laante to Mark; „jeg er ingen Dranker,“ sagde han, „jeg er derimod fattig, det kan man ikke gjøre ved. Jeg har fattige Klæder med Pletter; for at faae disse af, tog jeg Brændeviin, udvortes tog jeg det, alene for Pletterne, og de gik, men Brændeviinslugten blev, og det er den, som i dette Øieblik vistnok lyver mig paa. Havde jeg drukket Viin, saa at jeg var fuld, da havde jeg ikke lugtet af Brændeviin!“ (SS V 481). Stedet er en omtrent ordret Afskrift af en Optegnelse Bl. 24r med Motto: „Brændeviin er Pøbel-Nectar!“. Her er det blot en unævnt „fuld Mand“, der fører Ordet. Men selve Historien er næsten 20 Aar ældre. Allerede 12.4. 1837 har Andersen fortalt den i et Brev til Henriette Hanck. Den handler om to af Det kgl. Teaters Kunstnere, Sangeren Kirchheiner og den distingverede Skuespiller Stage: „Man fortæller en Anecdote om Kirchheiner, der forleden mødte Stage og talte til ham, Stage trak Hovedet til sig: De finder nok jeg lugter af Brændeviin, sagde den anden; ja, siden De selv siger det, svarede Stage, maa jeg sige ja!“ „O det var en Plet paa min Frakke, som jeg har taget af med Brændeviin, sagde Kirkheiner.

„Ja, den er slaaet ind!“ svarede Stage. (H. C. Andersens Brevveksling med Henriette Hanck, ved Svend Larsen, I, 1946, 194).

Inden vi forlader II,3, maa vi se paa et Par Eksempler paa Betragtninger der ikke blev brugt i Romanen. Hefterne tjente jo ogsaa som en Slags Sikkerhedsventil for Digteren, naar han maatte have Luft for Følelser og Tanker, som det ikke var raadeligt at indvie andre i. Herunder kan man dog ikke henføre en kluntet affattet, men meget væsentlig Udtalelse om historisk Digtning, som Andersen afgjort havde Mistro til, hvad vor Tid ikke vil fortænke ham i: „Der give Digterne i vor Tid os Skildringer af en Tid de fra Historie og Skrifter maa stille frem istedet for deres egen, den de kjende og kunne daguerreotypere, til Glæde og Nytte for en kommende Tid, men det blev maaskee ikke interessant for deres Nutid, de maa see at føre det dertil og ville da være vis paa at den siden, som Vinen vinder ved at gjemmes“ (Bl. 11r).

Derimod nok Udfald mod forskellige ærede Samtidige. Naturligvis gaar det ud over den ulyksalige Molbech, Andersens Fjende Nr. 1 (Bl. 29r): „Der er Forfattere, Lærde, som faae Alt af Bøger, ikke af det levende Liv; der skinner ogsaa det døde Ord igjennem, ligesaa snart, som i Molbechs Lexicon hvor Robbe og Robbefangst staaer hun [ø: under] K, som Kobbe og Kobbefangst, i det Forfatteren ikke har hørt det levende Ord, men kun læst og læst galt.“ Sandheden er imidlertid, at Molbech ganske vist har glemt Robbe i første Udgave af sin danske Ordbog, men at Kobbe og Kobbefangst er ligesaa kurante Fagudtryk.

Varigere Interesse har dog nogle Betragtninger som de følgende: „Kierkegaard angreb Münster, der stod Idealsk, i det Skjønne faldt han i min Beundring da han skrev Roes over Riqueburg dette umoralske Stykke, – men bedre og hellere havde jeg seet en anden Partimand taget fat paa Grundtvig“ (Bl. 13v). – „Grundtvig – hans Privatliv vil jeg ikke omtale, det blev jo Personligheder – I Choleraen – han forlod Byen, visse Folk kunne optræde og tee sig som de vilde de ikke blot forsvarer men beundres saaledes G – jeg kan ikke forsvare det! siger de da – men det maa være rigtig naar G har gjort det. – Der er Personligheder man tænker ved paa Dyrehaven, Skovens Storhed – og Bajasz der æder Blaar – Kirkeklokke og Narrebjælde – lad os aldrig komme til at tænke derpaa.“ (Bl. 28r).

Og saa er der de rent personlige Overvejelser. Forbavsende mange Udfald mod Adelen, de Fødtes Indbildninger, Dumhed og Storagtighed. Men først og fremmest den afmægtige Rasen mod Dagbladskritiken og Haanen mod Publikum, som ikke ganske klæder Friskomagerens Søn: „Der faaer saadan en Bladskriver fri Plads i Theatret, ikke fordi hans

Kritikker viser at han forstaaer og dømmer uhildet men fordi hans Blad læses og Casino og Hoftheatret maa sørge for at holdes i Tanken hos Publicum, (Pjalten vil ikke synes om denne vor Iagttagelse og Udtalelse, de dygtige Redacteurs føle det ikke kan gjælde dem). Der sidder saadan en Jammerlighed og troer sig Zeus, at have Betydning, han er frygtet, han er indbudt, een af de her Kaldede, han opammes til [at] troe paa sig selv, har han ikke før gjort det. – Og om endogsaa Publicum foragter ham, leer af ham; der er dog Øieblikke „det smager af Fugl, sagde Kjærlingen, hun kogte Kjød paa Grenen Kragen havde siddet paa“, eller hvordan det nu hedder i Ordsproget, Meningen er her.“ (Bl. 19v). – „Folket, Publicum, strømme til Theatret. Saa mange os ubekjendte Skikkelser, der komme fra deres Huler. – Boutiksfolk og Haandværksfolk, de første er nok de fornemste. De komme fra de smaa Gader og snevre Stræder, fra Kjældere og lave Etager, hvor Indgangen er en Guirlande af Matros Klædninger, Skjorter og Brystduge, man seer ind i en halvdunkel Boutik, med en dybere inde endnu dunklere Pakstue, Fra Smørfjerdinger, Pølser Ost og Skinke, Lys og andre Fedevare. – De komme i deres Stadsklæder ikke til at kjende, Madamen har faaet Hat, og Fatter ogsaa. – De komme fra Høvlbænken og lugte i Klæderne af Høvlespaane og Kobbersmeden med Haar der stinke af Kobber, Skomageren af Hude og Læder, „Der er en Duft en Tone“, som det heder i Visen men der menes anderledes, her fornemmes den med Næsen, og saa komme de fra Contoirerne, der kunne regnes for Boutikker en Etage høiere og Gnieren fra Qvisten; blaserede Sønner af Folk der staae sig godt eller gjælde for det. – Det er Publicum.“ (Bl. 34v).

Afsluttes i næste Aargang.